

Etnolog

...załoguj się na ludowo!

Materiały dla nauczycieli

Katarzyna Sołtan

EtnoLog

zaloguj się na ludowo!

**Materiały
dla nauczycieli**
Katarzyna Sołtan

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

— CEO —
CENTRUM EDUKACJI
OBYWATELSKIEJ

Państwowe
Muzeum Etnograficzne
w Warszawie

Publikacja sfinansowana ze środków
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
w ramach Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”

AUTORKA: Katarzyna Sołtan
REDAKCJA: Marianna Hajdukiewicz, Anna Majewska
KOREKTA: Teresa Kruszona
ZDJĘCIA: Krzysztof Pacholak

W publikacji wykorzystano również zdjęcia z Archiwum Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie, ze zbiorów własnych Centrum Edukacji Obywatelskiej, prace uczniów nadesłane na konkurs Europejskich Dni Dziedzictwa oraz fotografie uczniów z: Zespołu Szkół nr 1 w Sanoku, Zespołu Szkół nr 1 w Nienadówce, Szkoły Podstawowej z Oddziałami Integracyjnymi w Jagodnem, Gimnazjum nr 3 w Cieszynie, Zespołu Szkół Ogólnokształcących z Oddziałami Integracyjnymi w Brzeźnie, Gimnazjum im. Noblistów w Rokietnicy, Publicznej Szkoły Podstawowej im. Tadeusza Kościuszki w Połańcu.

OPRACOWANIE GRAFICZNE: Zofia Herbich
DRUK: Roband

ISBN 978-83-892405-8-3

Spis treści

Wstęp	4
■ 1. Etnologia, etnografia, kultura ludowa, folklor... Zielone pojęcie o podstawowych pojęciach	6
■ 2. Jestem stąd. Czyli skąd? O zróżnicowaniu etnograficznym Polski	8
■ 3. Co region, to obyczaj O zwyczajach i tradycjach rodzinnych i dorocznych	10
■ 4. Kurna chata i z kominem O architekturze ludowej i budownictwie wiejskim	15
■ 5. Koronki na głowie O sztuce ludowej, rzemiośle oraz technikach rękodzielniczych	17
Artyści całego tygodnia. O sztuce zwanej naiwną	19
■ 6. Czy „wieś tańczy i śpiewa”? O muzyce źródeł	22
■ 7. Wieś duchowa i magiczna	25
■ 8. Kultura ludowa na językach O gwarze i nazewnictwie ludowym	28
■ 9. Gotuj się na potrawy regionalne O tradycjach kulinarnych	30
■ 10. Zaprojektuj wasz projekt etnograficzny O pracy metodą uczniowskiego projektu edukacyjnego	32
■ 11. Materiały dodatkowe Bibliografia oraz polecane czasopisma, strony internetowe, wydawnictwa płytowe ...	34

Wstęp

EtnoLog – zaloguj się na ludowo! to program edukacyjny, w ramach którego młodzi mieszkańcy wsi i miasteczek odkrywają, badają i twórczo rozwijają tradycje ludowe swojej miejscowości. Wychodzą ze szkoły i angażują się w życie społeczności lokalnej, dostrzegając i doceniając oryginalność, specyfikę i bogactwo kultury duchowej i materialnej, którą przez stulecia tworzyli ich przodkowie. Zwracają uwagę na przemiany, jakie zachodzą w tradycyjnej i współczesnej kulturze wsi, widoczne np. w obrzędowości rodzinnej czy dorocznej, oraz szukają zanikających często zwyczajów i tradycji. Młodzi ludzie poznają też rękodzieło ludowe i artystyczne własnego regionu, zdobywają umiejętności praktyczne oraz próbują je kreatywnie wykorzystać do tworzenia współczesnych form kultury, np. w designie, modzie, muzyce.

Uczniowie biorący udział w programie realizują projekt na wybrany temat. Dzięki temu podejmują się dzia-

łań, których realizacja wykracza poza zajęcia lekcyjne, ucząc ich podejmowania nowych wyzwań, motywując do odpowiedzialnego dzielenia zadań między siebie oraz wzajemnej, konstruktywnej krytyki. Wyniki swoich badań, obserwacji i odkryć prezentują w internecie, przedstawiając je mieszkańcom innych regionów Polski.

W globalnej wiosce, jaką jest współczesny świat, ważne jest poczucie przynależności do wioski „lokalnej”, czyli małej społeczności, której częścią jest rodzina i kultywowane przez nią wartości i tradycje. Znajomość i zrozumienie lokalnego dziedzictwa kulturowego kształtuje poczucie tożsamości oraz identyfikuje ze wspólnotą, a w konsekwencji rodzi chęć twórczego, aktywnego włączenia się we współtworzenie jej kultury.

Młodzi ludzie, wychowani w świecie mediów masowych i kultury unifikującej nie tylko regiony, ale również kraje i kontynenty, wcale nie przestają zadawać sobie pytań: Kim jestem? Z czego wynika mój sposób myślenia, system wartości? Skąd biorą się moje upodobania estetyczne?

Zainteresowanie młodych ludzi swoim dziedzictwem to szansa na przetrwanie ostatnich przejawów tradycyjnej kultury polskiej wsi w jej autentycznej, żywej postaci. Okres PRL-u, choć pozornie był czasem promocji kultury ludowej, w rzeczywistości pokazywał ją w fałszywej, stylizowanej postaci i wykorzystywał do doraźnych politycznych celów. A niechęć, jaką wywoływała nachalna propaganda ludowości, w wielu pozostała do dziś. I dopiero moda na etno, jaka opanowała świat i przywędrowała do nas z Zachodu, międzynarodowe sukcesy polskich zespołów folkowych czy młodych designerów wykorzystujących tradycyjne zdobnictwo i techniki rękodzielnicze, sprawiają, że zaczynamy interesować się sztuką ludową.

Jednak w ostatnim stuleciu na polskiej wsi nastąpiły tak duże zmiany cywilizacyjne i kulturowe – wywołane przede wszystkim przez rozwój mass mediów, w tym telewizji, a także

ekspansję kultury popularnej – że tradycyjnej kultury ludowej można szukać jedynie w pokoleniu naszych dziadków, urodzonych przed II wojną światową.

Dlatego zadaniem młodych etnologów jest dostrzeganie i opisywanie zmian, jakie zachodzą w tradycyjnej kulturze wsi, np. zanikanie wielu obrzędów, zawodów, muzyki, przemiany obyczajów. Kolejnym krokiem jest dążenie do ich ocalenia, np. poprzez naukę tradycyjnych technik rzemieślniczych podczas warsztatów prowadzonych przez lokalnych mistrzów, ale przede wszystkim zainteresowanie dziedzictwem własnej rodziny. Nie jest to próba zatrzymania biegu świata i powrót do tradycyjnych obyczajów, wartości i stylu życia. Istotą kultury jest ciągła przemiana, dlatego, poznając i szanując tradycję przodków, młodzi ludzie powinni przejmować z niej to, co im samym wydaje się oryginalne i wartościowe, a przede wszystkim ważne, bliskie i inspirujące. Pozwoli to im wykorzystywać własne dziedzictwo do tworzenia współczesnych form kultury, np. muzyki czy designu, zgodnie z ich talentami i zainteresowaniami.

Polska na świecie kojarzona jest m.in. właśnie z oryginalnością i bogactwem sztuki ludowej. Dowodem jest choćby stylizacja logo Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej Euro 2012, które odbędą się w Polsce i na Ukrainie, zaprojektowanego przez Portugalczyka na zamówienie UEFA, które wyraźnie nawiązuje do formy ludowej wycinanki.

Choć głównym celem programu EtnoLog jest zakorzenienie młodych ludzi w rodzimej kulturze oraz pokazanie im tradycji i wartości charakterystycznych dla ich regionu, ważne jest połączenie tego z otwartością na inne tradycje oraz świadomością bogactwa i zróżnicowania kulturowego świata.

Poznawaniu specyfiki innych regionów w połączeniu z utrwalaniem i prezentacją współczesnych przejawów kultury ludowej w swojej miejscowości ma służyć tytułowe „logowanie się na ludowo”, czyli wykorzystywanie nowoczesnych narzędzi internetowych do promocji jej najciekawszych zjawisk, np. poprzez umieszczanie opisów, zdjęć, muzyki, filmów na EduTubie i Internetowej Mapie Polski oraz wirtualne spotkania z mieszkańcami innych regionów.

- Internetowa Mapa Polski i EduTuba to nowoczesne narzędzia internetowe, które umożliwiają uczestnikom programów Centrum Edukacji Obywatelskiej zamieszczanie materiałów ze swoich projektów w internecie, a zarazem pozwalają na łatwe ich wyszukiwanie i przeglądanie przez wszystkich internautów. Mogą to być opisy, zdjęcia, prezentacje, pliki audio, filmy, a także klasyczne materiały edukacyjne, np. scenariusze lekcji czy ćwiczenia. Mapa pozwala dodatkowo przypisać materiał do konkretnego miejsca w Polsce, którego dotyczy.
- Efektem programu EtnoLog, poza działaniami uczniów w ich społecznościach lokalnych, jest interaktywna Etnograficzna Mapa Polski z zaznaczonymi wszystkimi projektami z programu. Jest to materiał o dużej wartości edukacyjnej, ale również promocyjnej dla regionów.
- Zalogujcie się na ludowo! na **WWW.EDUTUBA.PL** i pokażcie swoje niezwykle dziedzictwo całemu światu – innym uczestnikom programu i wszystkim internautom!

Rozdział 1.

**Etnologia, etnografia,
kultura ludowa,
folklor...****Zielone pojęcie
o podstawowych
pojęciach**

Na początek warto ustalić, kim jest tytułowy etnolog. Etnologia, etnografia, antropologia kulturowa – wszystkie te pojęcia, istniejące od połowy XIX wieku, dotyczą nauki o kulturze jako sposobie bycia członków poszczególnych społeczności. Często są stosowane wymiennie, jednak ich znaczenie jest różne, dlatego ważne jest, by od początku rozumieć i umieć wyjaśnić te różnice.

Etnografia to opis kultury, inaczej ludoznawstwo, czyli nauka o narodach, ludach i grupach etnicznych oraz ich grupach regionalnych (etnograficznych). Za ojca polskiej etnografii uważany jest Oskar Kolberg (ur. 22 lutego 1814 r. w Przysusze, zm. 3 czerwca 1890 r. w Krakowie). Jako pierw-

szy w polskiej etnografii zebrał i usystematyzował według regionów rodzimą kulturę ludową. Efektem jego pracy było monumentalne dzieło „Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce”. W latach 1857–1890 Kolberg wydał 33 tomy „Ludu...”, a wkrótce po jego śmierci ukazały się jeszcze 3 tomy. W miejscu jego urodzenia – Przysusze – znajduje się muzeum jego imienia poświęcone kulturze powiatu przysuskiego. Kolberg był też kompozytorem oraz muzykologiem i nauczycielem muzyki.

Tak jak etnografia zajmuje się opisem poszczególnych zagadnień, **etnologia** korzysta z tych opisów i je uogólnia, wyciągając z nich wnioski. Mogą one dotyczyć np. różnic w postrzeganiu

świata między mieszkańcami różnych regionów i części globu.

Zarówno etnologia, jak i etnografia są częścią **antropologii kulturowej**, czyli nauki, która pomaga zrozumieć innych poprzez badania terenowe, a następnie wysnuć refleksję nad zaobserwowanymi zasadami i regułami. Antropologia kulturowa to zatem pojęcie najszersze, nauka badająca ludzką kulturę, zakładająca poznanie wielu zjawisk kulturowych oraz dostrzeganie, rozumienie i opisywanie ich różnorodności.

Opisanie zróżnicowania kultury ludowej w Polsce poprzez ściśle wyznaczone regiony etnograficzne w zasadzie nie tylko nie jest dziś możliwe, ale i nie ma większego sensu.

W globalnym świecie zacierają się różnice kulturowe między krajami i kontynentami, a co dopiero między niewielkimi terenami, których bogata niegdyś kultura ludowa dziś zanika. Dzieje się tak w wyniku rozwoju popkultury i kultury masowej, powszechnego dostępu do mediów i lepszego przepływu informacji, a także większej mobilności mieszkańców obszarów wiejskich. A jeśli gdzieś jeszcze żyje, to często bardzo się komercjalizuje i traci na autentyczności.

Głównym zatem wyznacznikiem odrębności etnograficznej danego obszaru nie są dziś elementy kultury materialnej – strój ludowy, budownictwo, narzędzia rolnicze, sposób uprawiania ziemi – czy nawet elementy kultury duchowej, np. wierzenia, gdyż te w większości regionów stopniowo zanikają. Jest nim poczucie tożsamości i własnej odrębności kulturowej wśród mieszkańców danego obszaru.

FOLKLOR (ang. *folk-lore*, czyli wiedza ludu) – najstarsze składniki kultury ludowej – dawne zwyczaje, obyczaje, obrzędy, zabobony, ballady, przysłowia, bajki, podania, legendy, pieśni, elementy obrzędowości, kultura symboliczna i społeczna, elementy kultury materialnej (np. narzędzia, stroje, kształty wsi, budownictwo itp.). Pojęcie to narodziło się w Anglii w połowie XIX wieku.

FOLKLORYSTYKA – samodzielna dyscyplina naukowa, której przedmiotem poznania jest zanikający tradycyjny folklor, w skład którego wchodzi: zwyczaj, obrzędy, wierzenia, literatura przekazywana ustnie, muzyka, taniec.

Cechą charakterystyczną folkloru jest bezpośredni przekaz tekstów, np. podczas obrzędów rodzinnych, dorocznych lub poprzez naśladownictwo elementów muzycznych – gry na instrumencie, śpiewu i tańca.

Potocznie folklorem nazywany jest **FOLKLORYZM**, czyli wtórna aktywność artystyczna, np. teksty i obrzędy wyuczone i opracowane stylistycznie – choćby zespoły pieśni i tańca, które powstawały w Polsce Ludowej, gdzie kulturę ludową uznano za ważny element dziedzictwa narodowego oraz współczesnej kultury. Otwierano liczne skanseny, izby regionalne, organizowano festiwale sztuki i muzyki ludowej, co prowadziło jednak do sztucznego ożywiania niektórych form folkloru w ramach folkloryzmu.

Co to jest kultura ludowa?

Kultura ludowa: kultura wiejskich społeczności lokalnych, w Polsce rozwinęła się w XIX wieku, na co miało wpływ zniesienie pańszczyzny i wzrost zamożności mieszkańców wsi. Charakteryzuje ją zróżnicowanie regionalne, co z kolei wynikało z izolacji przestrzennej oraz braku kontaktu między

zamieszkującymi niewielkie terytoria wspólnotami lokalnymi, a także braku dostępu do kultury warstw wyższych.

Najważniejsze cechy kultury ludowej to:

- ❖ **TRADYCJONALIZM** – międzypokoleniowy, wyłączanie ustny przekaz umiejętności, wiedzy, przekonań.
- ❖ **RELIGIJNOŚĆ LUDOWA** – manifestowanie religijności poprzez obrzędy, nabożeństwa, pielgrzymki, kult świętych.
- ❖ **MYŚLENIE MITYCZNE** oraz odrzucanie doświadczonego, empirycznego poznawania świata.

REGION ETNOGRAFICZNY – jednostka wyodrębniana na podstawie geograficznego zróżnicowania kultury ludowej i charakterystycznych zjawisk kulturowych na tym obszarze. Okazało się jednak, że kryteria pierwotnie uznawane za obiektywne, jak strój, narzędzia rolnicze czy formy wiejskiej architektury, w rzeczywistości obiektywne nie są i ważna jest świadomość zmian terytorialnych i kulturowych regionu oraz poczucie własnej odrębności wśród jego mieszkańców.

Stąd znaczenie innego, znacznie szerszego pojęcia:

REGION KULTUROWY – nie obszar geograficzny, ale żywa, zmieniająca się zbiorowość mająca poczucie własnej odrębności kulturowej i wspólnej tożsamości, czyli identyfikującą się z określonymi przekonaniami, zwyczajami i obyczajami.

Rozdział 2.

Jestem stąd. Czyli skąd? O zróżnicowaniu etnograficznym Polski

Już rzut oka na etnograficzną mapę Polski pozwala dostrzec ogromną różnorodność i bogactwo naszej kultury ludowej. Dokładniejsze jej obejrzenie pomoże zrozumieć powiązania między sąsiednimi regionami, a przede wszystkim zmotywuje nas do zastanowienia się nad własnym pochodzeniem i wzmocni poczucie tożsamości. Świadomość kulturowa pomoże też w zrozumieniu wielu zwyczajów i tradycji znanych z domu rodzinnego, a kultywowanych czasem bez głębszej refleksji.

Pojęcie regionu etnograficznego zaczęło być używane w Polsce w XIX wieku, m.in. przez Oskara Kolberga w jego badaniach, a rozwinęło się po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, kiedy podjęto próbę wyodrębnienia regionów i opisanie bogactwa kultury polskiego państwa. Za

miarodajne kryteria przyjęto m.in. formy budownictwa wiejskiego, narzędzia rolnicze, ubiór. Dziś, poza materialnymi wyróżnikami kultury regionu i charakterystycznymi zjawiskami kulturowymi, za najważniejsze kryterium uznaje się poczucie własnej odrębności wśród mieszkańców, gdyż przez lata regiony etnograficzne zmieniały się i terytorialnie, i kulturowo, a na tereny pograniczne duży wpływ wywierała kultura sąsiednich narodów, np.: Czechów, Litwinów, Białorusinów, Ukraińców.

To poczucie odrębności wiąże się bezpośrednio z pojęciem tożsamości kulturowej – czyli identyfikowaniem się grupy ludzi z określonymi zachowaniami, zwyczajami, miejscem, z którego pochodzimy, niezależnie od zmian w naszym życiu i np. przynależnością do wielu różnych grup. Wciąż dotyczy to większości z nas, choć zdaniem socjologów ostatnio

Mapa regionów etnograficznych Polski

się to zmienia, bo coraz więcej ludzi swoją tożsamość kulturową zaczyna budować niezależnie od układów społecznych, identyfikując się wyłącznie z kulturą masową, odbieraną zazwyczaj za pośrednictwem mediów.

Wciąż jednak to właśnie poczucie przynależności do określonej społeczności oraz wiedza o jej dziedzictwie kulturowym wzmacniają naszą tożsamość. Dużo mówi się na ten temat w kontekście Unii Europejskiej, próbując określić, co stanowi dziedzictwo kulturowe Europy, i jak sprawić, by poszczególne narody, regiony mogły skutecznie chronić swą lokalną specyfikę i nie traciły swej tożsamości.

Program EtnoLog-zaloguj się na ludowo! to doskonała okazja do wzmocnienia świadomości związanej z pochodzeniem oraz do poszerzenia wiedzy na temat podstawowych pojęć, które określają naszą kulturę i stanowią o jej wyjątkowości.

■ ĆWICZENIE 1. Na mapie regionów

Poproś uczniów, aby odnaleźli na mapie swój region. Zachęć ich do odpowiedzi na następujące pytania:

- ⇒ Czy wiesz, w jakim regionie mieszkasz? Jaka jest charakterystyka geograficzna waszego regionu, jego położenie i zróżnicowanie przestrzenne?
- ⇒ Jak myślicie, na czym polega odrębność kulturowa waszego regionu, jego specyfika? Jakie charakterystyczne cechy tej kultury znasz, dostrzegasz?
- ⇒ Poznajcie i spróbujcie scharakteryzować pochodzenie waszej społeczności.

■ ĆWICZENIE 2. Co nas wyróżnia?

Poproś uczniów, aby udokumentowali – zrobili zdjęcia, rysunki, nakręcili krótki film, a następnie umieścili i opisali na etnograficznej mapie Polski – ludzi, miejsca, obiekty najbardziej charakterystyczne ich zdaniem dla waszego regionu.

■ ĆWICZENIE 3. Gwiazda na niedźwiedziu

Zastanów się wspólnie z uczniami, co jest symbolem waszego regionu. Czy identyfikujecie się z tym symbolem, uważacie, że jest trafiony, słuszny? Jakie są jego charakterystyczne elementy? A może uważacie, że już jest nieaktualny i macie jakąś nową propozycję? Możecie ją narysować, wykleić techniką kolażu, ubrać się w odpowiednie kolory i ułożyć się w jego kształt, a następnie zrobić zdjęcie.

■ ĆWICZENIE 4. Żywa przeszłość

Poproś uczniów, by przygotowali i przeprowadzili wywiady z najstarszymi mieszkańcami waszej okolicy, pytając o to, jak wyglądała ona w czasie, gdy oni byli w wieku szkolnym. Może mieszkali tu wówczas również przedstawiciele innych kultur i nacji? Może istniały żywe, barwne tradycje, które dziś uległy całkowitemu zapomnieniu, np. powstawało rękodzieło ludowe, którego dziś już nikt nie wykonuje? Albo mieszkali przedstawiciele zawodu, który dziś zupełnie przestał być przydatny? Czy zaszły bardzo duże zmiany – np. powstał PGR czy fabryka, które zmieniły krajobraz kulturowy okolicy?

■ POMYŚL NA PROJEKT

Uczniowie z Publicznej Szkoły Podstawowej w Połańcu w woj. świętokrzyskim założyli Szkolną Izbę Regionalną. Inspiracją była chęć poznania i otoczenia opieką przedmiotów, z którymi wiążą się rodzinne historie, ciekawe wydarzenia lub które mają dla kogoś znaczenie ze względów emocjonalnych. I tak oto powstała Szkolna Izba Regionalna. Uczniowie zamienili się w poszukiwaczy staroci. Szperając na strychach starych domów, odkrywali skarby, które stały się cennymi eksponatami w „szkolnym muzeum”. Zaadaptowali niewielkie pomieszczenie, w którym zaprezentowana została ekspozycja sprzętów codziennego użytku, wyposażenia wnętrz domostw sprzed kilkudziesięciu lat. Można tu podziwiać m.in. prawdziwe skarby sztuki ludowej: koronkarstwo, hafciarstwo, malarstwo, obrazy świętych, a także stary zegar i lustro. Uroku dodają rzeźby wykonane przez miejscowego rzeźbiarza pana Józefa Regułę. W niezwyklej atmosferze, której towarzyszą zapach suszonych ziół i dźwięki muzyki ludowej, można zwiedzać szkolne muzeum, przy okazji rozbudzając w sobie zainteresowanie przeszłością.

Rozdział 3.

Co region, to obyczaj. O zwyczajach i tradycjach rodzinnych i dorocznych

Nasze rodzinne tradycje są nierozzerwalnie związane ze zwyczajami i tradycjami regionu, z którego pochodzimy. Warto przyjrzeć się, jak wiele się w nich przez lata zmieniało, a także zauważyć wzajemne wpływy między regionami i współczesny efekt tych wieloletnich inspiracji i zapożyczeń.

Polska kultura ludowa wykształciła ogromne bogactwo zwyczajów i obrzędów. Większość z nich została zapomniana jeszcze przed II wojną światową, inne mają dziś wyłącznie charakter widowiskowy. Przetrwały najczęściej te zwyczaje, które z czasem mocno związały się z wierzeniami religijnymi, np. charakterystyczna polska obrzędowość Bożego Narodzenia, albo te, których kultywowanie podnosi atrakcyjność pewnych miejscowości, np. pochód lajkonika w Krakowie.

Wielowiekowym obrzędem agrarnym są np. wciąż popularne w całej Polsce dożynki. Ich elementem jest barwny pochód lub korowód żniwiarzy z wieńcami z ich plonów.

W polskim kalendarzu obrzędowym najważniejszymi świętami są:

- Nowy Rok
- Wielkanoc
- Boże Ciało
- Wszystkich Świętych
- Boże Narodzenie

W obrzędy i zwyczaje najbogatsze są Boże Narodzenie i Wielkanoc.

Boże Narodzenie

Święta te rozpoczyna najbardziej uroczysty, rodzinny wieczór w polskim domu, czyli **Wigilia**, obchodzona w religii rzymskokatolickiej 24 grudnia, a w kościele prawosławnym 6 stycznia. Kończy on zarazem czas adwentu, czyli oczekiwania na narodziny Chrystusa. Obyczaj ten opisano w XVII wieku, choć jego korzenie sięgają jeszcze czasów wczesnochrześcijańskich. Z wieczorem wigilijnym jest związanych

wiele nakazów, a także zwyczajów i tradycji, często różniących się regionalnie.

W dzień Wigilii ubierana jest **choinka**, a niekiedy też szopka. Choinka, czyli świeżo ścięty świerk, w tradycji bożonarodzeniowej pojawiła się powszechnie w XIX wieku w Niemczech, jednak korzenie tej tradycji nie są do końca wyjaśnione. Żywe drzewko jest symbolem Chrystusa – źródła życia. Symboliczne są też ozdoby, które zawieszane są na choince – gwiazda na szczycie symbolizuje gwiazdę betlejemską, jabłka – rajske jabłko Adama i Ewy, tańcuchy – zniewolenie grzechem. Świećta natomiast symbolizują światło Chrystusa.

Pod obrusem kładzie się sianko symbolizujące szopkę betlejemską, a na stole stawia dodatkowe nakrycie dla strudzonego wędrowca.

Do wieczery siada się z chwilą ukazania się na niebie pierwszej gwiazdy, na pamiątkę gwiazdy betlejemskiej zwiastującej narodziny Chrystusa. Rozpoczyna ją dzielenie się opłatkiem, wzajemne przebaczenie i życzenia wszelkiej pomyślności. Zwyczaj ten jest szczególnie, bo dziś praktykuje się go wyłącznie w Polsce. Pochodzi on jednak z Rzymu, z czasów wczesnochrześcijańskich, kiedy opłatkiem łamano się z tymi, którzy nie mogli być obecni na mszy. W tradycji ludowej gospodarz dzielił się opłatkiem również ze zwierzętami gospodarskimi.

Ciągle żywą tradycją jest przestrzeganie w tym dniu postu, a także bezmięsność potraw. Zwyczajowo na wigilijnym stole powinno się znaleźć dwanaście potraw, jak dwunastu apostołów – różnych w różnych częściach Polski, ale przede wszystkim: ryby, barszcz, pierogi z kapustą i grzybami, kłuski lub kutia z makiem – a domownicy są zobowiązani do spróbowania każdej z nich.

Po wieczery śpiewane są kolędy, a pod choinką czekają prezenty przyniesione przez Mikołaja, a w innych regionach Polski przez Gwiazdora czy Dzieciątka. Pojęcie **kolęda**

✦ Maciej Judkowiak „Wigilia w moim domu”, SP w Komornikach

(łacińskie *calendae* oznacza pierwszy dzień miesiąca) pochodzi jeszcze ze starożytnego Rzymu. 1 stycznia obchodzony był tam szczególnie uroczystość, połączony ze śpiewami i prezentami. W Polsce pojęcie to pojawiło się wraz z przyjęciem chrześcijaństwa, jednak oznacza głównie samą pieśń religijną poświęconą narodzeniu Chrystusa. Najstarsza polska kolęda „Zdrów bądź królu anielski” pochodzi z XV wieku. Pieśń bożonarodzeniowa o tematyce świeckiej to pastorałka. Zwyczaj obdarowywania się prezentami związany jest z postacią św. Mikołaja, biskupa z Miry, żyjącego w IV wieku, sławnego z powodu wyjątkowej szczodrości. Jego kult już w średniowieczu został powiązany z jałmużną i szczodrością.

Wielkanoc

Święta Wielkanocne to największe święto chrześcijan, a związane z nimi tradycje łączą bogatą symbolikę zmartwychwstania z wiosennym odradzaniem się świata do nowego życia po zimie. Przygotowanie do Wielkanocy rozpoczyna Wielki Post, trwający czterdzieści dni od Środy Popielcowej (inaczej Popielca, kiedy podczas mszy następuje posypywanie głów popiołem, symbolem śmierci, przemijania, pochodzącym ze spalonej ubiegłorocznej palmy wielkanocnej – symbolu życia) do Wielkiego Czwartku, w czasie którego odbywały się liczne obrzędy o charakterze oczyszczającym i pokutnym. Czas jego trwania ustanowiono na pamiątkę czterdziestodniowego postu Jezusa na pustyni.

W niedzielę poprzedzającą Wielkanoc, zwaną **Niedzielą Palmową**, wciąż żywo kultywowana jest tradycja przygotowywania i święcenia w kościele palm wielkanocnych. Pochodzenie tego zwyczaju jest związane z wjazdem Chrystusa do Jerozolimy, kiedy to mieszkańcy miasta witali go, machając gałązkami palmowymi, a zarazem palma symbolizowała w tradycji odradzający się świat.

Polskie palmy w niektórych regionach – na przykład na Kurpiach czy na Polesiu – są prawdziwymi dziełami sztuki ludowej. Bywają nawet kilkumetrowej wysokości, splatane z traw, suszonych kwiatów i gałązek bazi. Dla pobudzenia energii i mocy, a według innych interpretacji na pamiątkę biczowania Chrystusa, w niektórych regionach po powrocie z niedzielnej mszy objaja się palmą domowników.

Palmom wielkanocnym przypisywano również moc leczniczą – na wsiach powszechnie uznawano, że połknięcie bazi zapobiega chorobom.

Wielki Post kończy **Wielki Tydzień** – czas rozpamiętywania ostatnich dni Chrystusa, na koniec którego odbywa się Triduum Paschalne (z łac. *triduum* – Święte Trzy Dni – Wielki Czwartek, Wielki Piątek i Wielka Sobota), kiedy rozpamiętywane są męka, śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa.

W dawnej tradycji ludowej każdy dzień Wielkiego Tygodnia miał swoje obrzędy, które w zasadzie nie przetrwały do dziś. Wierzono na przykład, że każdy, kto umrze w Wielkim Tygodniu, pójdzie prosto do nieba, ponieważ jest ono wówczas otwarte. W Wielki Piątek, dzień śmierci Chrystusa, powszechnym zwyczajem było i jest odwiedzanie Bożego grobu, przy którym dawniej odbywały się rozbudowane widowiska pasyjne. Z tradycją Wielkiej Soboty związany jest natomiast powszechny zwyczaj święcenia pokarmów, które trafią na stół wielkanocny. Zwyczaj ten wywodzi się z tradycyjnej wieczerzy paschalnej Izraelitów, w której uczestniczył Chrystus. Figurka baranka, np. cukrowego, symbolizuje baranka paschalnego, chleb – chleb paschalny, wędliny – mięso baranka, pieprz i chrzan – zioła, sól – słoną wodę. Jajka – symbol Wielkanocy, oznaczają nowe życie. W Wielkim Tygodniu rozpoczynano też malowanie pisanek, które narodziło się z chęci nadania jajkom odświętnego charakteru.

Prawie każdy polski region ma swój oryginalny sposób zdobienia jajek. Pisankom w tradycji ludowej przypisywano

znaczenie magiczne – zakopywano je na polach, dotykano nimi płodów ziemi, by przynosiły urodzaj. Symbolika jajek jest też ważnym elementem tradycji **Niedzieli Wielkanocnej**, zwanej Wielką, czyli czasu świętowania zmartwychwstania Chrystusa. Rozpoczyna ją nocna lub wczesnoporanna msza, rezurekcja (łacińskie *resurrectio* oznacza zmartwychwstanie), którą rozpoczyna uroczyste bicie w dzwony obwieszczające Zmartwychwstanie. Mszę rozpoczyna procesja wokół kościoła, przy którym tradycyjnie był cmentarz, która miała zmartwychwstanie Chrystusa ogłosić również zmarłym.

Rano, po mszy, domownicy zasiadają do świątecznego stołu, a wspólny posiłek poprzedza dzielenie się święconymi jajkami. Jajko dzielił gospodarz – każdy z domowników otrzymywał część. Tradycyjnie na śniadanie wielkanocne spożywano głównie potrawy poświęcone. Święconego nie wolno wyrzucać, powinno być w całości zjedzone. Obdarowywanie się jajkami, a nawet składanie ich na grobach bliskich, towarzyszyło zresztą jeszcze całemu tygodniowi po świątach.

Poniedziałek Wielkanocny (zwany też **lanym poniedziałkiem** czy śmigusem-dyngusem) to drugi dzień świąt. Według tradycji w tym dniu oblewa się wzajemnie wodą, co symbolizuje budzenie się świata przyrody do życia. W niektórych regionach Polski do dziś przetrwał zwyczaj kropienia

w tym dniu pól wodą święconą, by obrodziły na nowo albo – w tym samym celu – zatykania na polach krzyży z palm wielkanocnych. Polewaniu wodą, czyli dyngusowi, towarzyszyło objadanie się witkami, czyli śmigus, który to zwyczaj nie przetrwał do dziś. Polanie wodą było uważane za przejaw sympatii i uznania, szczególnie ważny dla panny na wydaniu, a ominięcie domu przez dynguśników – za duży dyshonor.

Tradycją Poniedziałku Wielkanocnego na wsiach było też chodzenie z kurkiem po dyngusie, czyli wożenie po wsi na wózku koguta żywego lub z ciasta czy gliny, który symbolizował urodzaj, a wieczorem urządzenie zabaw ludowych.

■ ĆWICZENIE 1. Nowa świecka tradycja?

Tradycja to przekazywane z pokolenia na pokolenie obyczaje, wierzenia, sposób myślenia i zachowania, które dana zbiorowość uznaje za ważne w swojej historii i kultury. Polacy uchodzą za naród chętnie podtrzymujący dawne obyczaje, bardzo przywiązany do tradycji. Czy rzeczywiście? Podyskutujcie w klasie o tym, co dziś dla was oznacza to pojęcie. Czy rzeczywiście ma wartość? Które jej elementy są dla was ważne, bliskie, żywe? A może podtrzymywanie licznych tradycji, np. świątecznych, traktujecie jako nudne obowiązki rodzinne, które wypełniacie dla świętego spokoju, a w duchu w XXI wieku uznajecie je za przeżytek?

Czy możecie wymienić znane wam tradycje narodowe, ogólnopolskie, i te, które są charakterystyczne tylko dla waszego regionu?

■ ĆWICZENIE 2. Mikołaj i Mikołaj

Pokaż uczniom dwa wizerunki Świętego Mikołaja – biskupa oraz „współczesny” – taki, jaki znamy z telewizji. Zastanówcie się w klasie, dlaczego Święty Mikołaj stał się tak popularną postacią – w kreskówkach, reklamach, filmach. Co miało na to wpływ? I co wizerunek telewizyjnego Świętego Mikołaja ma wspólnego z biskupem Miry?

■ ĆWICZENIE 3. Pierwsza gwiazdka i kolejne

Porozmawiaj z uczniami o zwyczajach związanych z Wigilią – np. godziną siadania do posiłku, sposobem nakrycia do stołu, formą składania sobie życzeń, liczbą i składem potraw. Zastanówcie się w klasie, które dania są charakterystyczne dla tego wyjątkowego religijnego spotkania.

✦ Wigilia zorganizowana przez uczniów Zespołu Szkół nr 1 w Sanoku

Z podanej niżej listy kilkunastu potraw wybierzcie te, które powinny się znaleźć na wigilijnym stole w waszym domu, oraz te, które są w tym dniu zakazane. Przykładowa lista tradycyjnych potraw wigilijnych:

karp po żydowsku • śledź w oliwie • kutia • kluski z makiem • juszcza (kompot z suszu) • zupa grzybowa • zupa piwna • barszcz z uszkami • pierogi z grzybami • karp w galarecie

Przykładowa lista dań, których jedzenie w tym dniu jest zakazane:

bigos • pierogi z mięsem • pasztet z królika • makowiec • faworki • pączki • nóżki, czyli wieprzowina w galarecie • kaczka z jabłkami

Przykładowa lista dań, które trafiają na nasze wigilijne stoły, ale nie mają nic wspólnego z tradycją:

coca-cola • frytki • kotlety sojowe • sałatka Coleslaw • coś wędzony • sałatka krabowa

■ ĆWICZENIE 4. Śmigus czy dyngus?

Większości z nas drugi dzień Świąt Wielkanocnych kojarzy się z wodą i śmigusem-dyngusem, a właściwie z samym dyngusem, bo o śmigusie nikt już nie pamięta.

Zapytaj uczniów, czy wiedzą, skąd wzięło się określenie śmigus-dyngus? Przeczytaj im fragment pamiętnika Jędrzeja

Kitowicza, a następnie poproś, aby opisali, jak ten zwyczaj wygląda w waszej miejscowości dziś.

O dyngusie

Była to swawola powszechna w całym kraju tak między pospółstwem, jako też między dystyngwowanymi: w poniedziałek wielkanocny mężczyźni oblewali wodą kobiety, a we wtorek i w inne następujące dni kobiety mężczyzn, uzurpując sobie tego prawa aż do Zielonych Świątek, ale nie praktykując dłużej jak do kilku dni.

(...) Bywało nieraz, iż zlaną wodą jak mysz osoba, a jeszcze w dzień zimny, dostała stąd febry, na co bynajmniej nie zważano, byle się zadosyć stało powszechnemu zwyczajowi. Takież dyngusy odprawiały się i po miastach między osobami poufałymi. Parobcy zaś po wsiach łapali dziewczki (które się w ten dzień, jak mogły, kryły), złapaną zawlekli do stawu albo do rzeki i tam wzięwszy za nogi i ręce wrzucili, albo też włożywszy w koryto przy studni lali wodą pót, póki się im podobało.

Po ulicach zaś w miastach i wsiach młodzież obojej płci czatowała z sikawkami i garkami z wodą na przechodzących; i nieraz chcąc dziewczka oblać jakiego gargasa albo chłopiec dziewczynę, oblał inną jaką osobę słuszną i nieznaną, czasem księdza, starca poważnego lub starą babę.

Kobiety wiedzące, iż im mężczyźni mogą sto razy lepiej oddać, nigdy dyngusu nie zaczynają i rade były, gdy się bez niego obejść mogły; ale zaczepione od mężczyzn, podług możliwości oddawały za swoje. (...)

(Jędrzej Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985)

■ POMYSŁ NA PROJEKT

Uczniowie Zespołu Szkół nr 1 w Sanoku podjęli próbę przybliżenia tradycji związanych ze świętami Bożego Narodzenia w swoim regionie. Podeszli do zadania bardzo poważnie i szukając jak najbardziej wiarygodnych informacji, postanowili sięgnąć do źródeł. Przeprowadzili wywiady z najstarszymi mieszkańcami swojej okolicy, docierając do podań o wielu dawnych świątecznych zwyczajach, obrzędach, podawanych potrawach i sposobach ich przyrządzania. Młodzież zebrała wiele ciekawych opowieści, historii obfitujących w zapomniane już dziś przesady, zwyczaje i wróżby.

Na podkarpackich wsiach wierzone, że Wigilia to dzień, którego skutki będą odczuwane przez cały kolejny rok. Nie wolno więc tego dnia się kłócić, by swary nie zostały w domu na kolejny rok. Często ten dzień stawał się pretekstem i okazją do pogodzenia się zwaśnionych od dawna sąsiadów czy krewnych. Stąd też często święta Bożego Narodzenia na Podkarpaciu zwano Gody lub Święta Godnie. Tego dnia wstawano bardzo wcześnie – około godziny trzeciej, czwartej – i zabierano się do pracy. Jeśli gospodarz chciał, aby jego żona była pracowita przez cały kolejny rok, nie mógł jej pozwolić usiąść choćby na minutę aż do wieczery.

Przestrzegano zakazu pożyczania czegokolwiek innym – „by w domu nie ubywało”. Nie wolno było również używać igły i naprawiać czegokolwiek, by przez kolejny rok nic się nie psuło i nie wymagało naprawy. Warto było też tego dnia oddać wszystkie długi, by nie ciążyły nad rodziną przez kolejne miesiące. Szczęście

zapewniała podobno drobna kradzież – najlepiej czegoś z lasu.

Wróżono też sobie na kolejny rok w przeróżny sposób. Jeśli ktoś, wstawszy kichnął, miał być szczęśliwy i zdrowy. Gdy drzewa w sadzie rankiem pokryte były szronem, to rok miał być urodzajny. Jeśli dziewczyna chciała być piękna i zdrowa, wystarczyło, że umyła się wodą, do której uprzednio wrzuciła czosnek lub srebrną monetę.

Ważne też było, kto tego dnia odwiedza dom. Jeśli pierwsza do domu weszła kobieta, to znak, że albo ktoś umrze, albo dom nawiedzą inne nieszczęścia, dlatego widząc nadchodzącą niewiastę, ryglowano drzwi lub wyrzucano ją na siłę, tak by nie przekroczyła progu domu. Mężczyzna oznaczał szczęście, pod warunkiem jednak, że nie był ubrany w kozuch, bo wówczas zwiastował choroby. Stąd też praktykowano między sąsiadami zwyczaj wysyłania wczesnym rankiem nawzajem do siebie młodych chłopców, by to oni jako pierwsi nawiedzili dom sąsiada. „Połaźnicy”, zwani też szczęściarzami, recytowali wierszowane życzenia.

Bydło karmiono po wieczery tzw. kolędą, czyli odkładaną jedną łyżką każdej wigilijnej potrawy, razem z opłatkiem i chlebem. Do dziś przetrwała wiara w to, że po kolędzie zwierzęta mówią do siebie ludzkim głosem, jednak jeśli ktoś tę ich rozmowę usłyszy, to musi umrzeć.

Młodzież zaprezentowała wyniki swoich badań w gazetce szkolnej, a także przygotowała inscenizację przedstawiającą wigilię Bożego Narodzenia naszych przodków połączoną z degustacją potraw.

Rozdział 4.

Kurna chata i z kominem, czyli o architekturze ludowej i budownictwie wiejskim

Architektura, choć nie dla wszystkich jest to dziś oczywiste, jest pełnoprawną częścią naszego dziedzictwa kulturowego. Mówi nam nie tyle o stylu czy umiejętnościach budowniczych, ile o dawnych tradycjach, miejscowej kulturze, specyfice klimatu i obrzędowości, jaka towarzyszyła życiu dawnych mieszkańców.

Kurna chata, zwana też dymną, to budynek bez komina i przewodów, w którym dym z usytuowanego centralnie paleniska uchodził po prostu przez otwór zrobiony w szczycie dachu. Jednak nie tylko prymitywne kurne chaty są dziś na polskich wsiach rzadkością. Tradycyjną drewnianą zabudowę wiejską łatwiej dziś spotkać w skansenach, czyli muzeach pod gołym niebem, niż przy polskich drogach. Zachowanie kształtującego się przez stulecia pejzażu kulturowo-architektonicznego polskich wsi i miasteczek nie jest dla większości ich dzisiejszych mieszkańców wartością, a promocja regionów oparta na sielskim obrazie malowniczych polskich wsi inspirowana jest ich obrazem z przeszłości, dziś już zazwyczaj fałszywym. To między innymi skutek prowadzonej w czasach PRL-u industrializacji wsi, kiedy w wielu miejscach Polski bezpowrotnie zniszczono krajobraz kulturowy, ale też niskiej świadomości estetycznej i kulturowej ich mieszkańców.

Czy architektura kształtuje naszą tożsamość? Oczywiście. By poznać swoje korzenie, należy poznać tradycje regionalnej architektury.

Polskie wsie reprezentują zazwyczaj któryś z wymienionych typów zabudowy:

Typ najpopularniejszy w Polsce to **ulicówka** przypominająca zabudowę miejskiej ulicy. To wieś o zwartej zabudowie po obu stronach głównej drogi, z chaotycznym układem bocznych dróg i ścieżek. Często spotykana jest też **szeregówka** – z regularną zabudową wzdłuż prostych do głównej drogi dróg wewnętrznych i prostymi do nich polami. Inny typ, popularny np. na Mazowszu, to **rzędówka**

– długa wieś o zabudowie po obu stronach jedynej drogi i regularnymi polami po jednej lub obu stronach. Typ popularny na Pomorzu to **okolnica** – niewielka wieś, w której zagrody rozchodzą się półkolistie wokół placu, najczęściej ze studnią. Wieś budowana pierścieniowo wokół placu z kościołem to **owalnica**. Bardzo stary typ wsi, popularny na wyżynach i w górach, np. w Małopolsce, to **łańcuchówka** – z drogą biegnącą doliną i zagrodami po obu jej stronach, za którymi ciągnęły się łąny pól, las, a na końcu wyznaczający granicę wsi dział wodny. Duże wsie z kilkoma nieregularnie biegnącymi drogami i położonymi wzdłuż nich zagrodami to **wielodrożnice**. Układ pól jest w nich zazwyczaj nieregularny. Innym jeszcze charakterystycznym typem jest **widlica** – ze swartą zabudową i jak sama nazwa wskazuje, rozwidlającą się wzdłuż dróg ułożonych w kształcie litery Y, czasami z dodatkową drogą – przecznicą.

Poza samym układem zabudowy i sposobem usytuowania zagród wobec dróg i pól, charakter i krajobraz wsi kształtuje architektura budynków. Na charakter zabudowy polskich wsi, poza historią regionu, miały wpływ przede wszystkim ukształtowanie terenu i występujące lokalnie materiały. Np. podstawowym budulcem na Podhalu jest drewno świerkowe, rzadziej jodłowe, a także kamienie rzeczne używane do budowy podmurówek oraz piwnic.

Zabudowa tradycyjnej polskiej wsi to głównie budynki mieszkalne, czyli domy, w zależności od regionu zwane chałupami, chatami, izbami, chyżami, checzami. Były one najczęściej drewniane. Przestrzeń między chatami wypełniały zabudowania gospodarcze, przede wszystkim obory, stajnie i chlewy, a także tzw. budynki schowkowe, czyli szopy, brogi, stogi, spichrze i wozownie. Krajobrazu dopełniały młyny, spichrze, ale też karczmy i dworki, w których mieszkali właściciele ziemscy.

■ ĆWICZENIE 1. W znikającej zagrodzie

Coraz mniej możliwe do zobaczenia na wsi, znikające elementy wiejskiej zagrody to m.in. spichlerze i brogi. Zapytaj uczniów, czy wiedzą, co oznaczają te nazwy? Czy znają inne charakterystyczne elementy wiejskiej zagrody spotykane w okolicy. Poproś, aby uczniowie je nazwali i spróbowali opisać i narysować.

■ ĆWICZENIE 2. Policjant gustu

Przed I wojną światową na Warmii i Mazurach istniał pruski urząd tzw. policjanta gustu, który bardzo restrykcyjnie zatwierdzał plany budowlane mieszkańców, precyzyjnie określając wysokość i charakter zabudowy w określonych miejscach. Zapytaj uczniów:

- ✦ Co sądzą o narzucaniu czy sugerowaniu właścicielowi działki budowlanej, jak powinien wyglądać jego dom?
- ✦ Jak daleko prawo może ingerować w wolność obywatelską?
- ✦ Czy brak chaosu architektonicznego i zachowanie piękna krajobrazu to wystarczające argumenty, które przekonają inwestorów?
- ✦ A może mają inne pomysły na zachęcenie ich do nawiązywania do regionalnych tradycji?

■ ĆWICZENIE 3. Tajemniczy dom

Wspólnie z uczniami odnajdźcie najstarszy dom w waszej miejscowości. Czy wiecie, w którym roku został zbudowany? Może ma architekturę charakterystyczną dla waszego regionu albo detale czy materiał? Czy ktoś tam wciąż mieszka? Czy są to potomkowie pierwszych mieszkańców? Jak wygląda budynek? W jakim jest stanie? Opiszcie go – jak został skonstruowany, z jakich materiałów, jaki ma układ wnętrza i położenie. Jeśli tego wymaga – otoczcie go opieką, zaangażujcie do tego urzędników gminy. Niezależnie od jego wartości artystycznej czy materialnej – to bezcenny ślad waszej przeszłości.

Opiszcie jego historię, uwzględniając życie jego dawnych mieszkańców.

■ POMYŚL NA PROJEKT

Uczniowie Gimnazjum nr 8 w Tychach postanowili wykonać przewodnik po swojej miejscowości w formie pisemnej i multimedialnej. Udało im się ustalić, jak miałyby wyglądać trasa zwiedzania, zdobyć mapkę, na którą nanieśli zabytki i kierunek trasy turystycznej, nakręcili kamerą wszystkie zabytki w kolejności zwiedzania. A w Tychach znaleźli ich wiele – kapliczki, krzyże przydrożne, krzyże stawiane jako wotum wdzięczności od miejscowej ludności, kościół, szkoła. Uczniowie zebrali niezbędne informacje o każdym zabytku, zrobili wiele zdjęć i stworzyli wnikliwe opisy, opierając się nie tylko na profesjonalnych opracowaniach, ale i na wywiadach z najstarszymi mieszkańcami. Dzięki temu ich przewodnik ma wyjątkowy charakter – poza serią suchych faktów można w nim znaleźć ciekawe, osobiste historie.

Rozdział 5.

Koronki na głowie, czyli o sztuce ludowej

Moda na etno, docenianie ręcznie wykonywanych, unikalnych obiektów i umiejętności rzemieślniczych łączy się dziś z zachwytem i pochwałą dla tego, co lokalne i tradycyjne. Dawnym formom rzemiosła artystycznego nadaje się powszechnie status sztuki.

Specyfika i bogactwo kulturowe poszczególnych regionów etnograficznych najbarwniej oddaje sztuka ludowa – rzemiosło, stroje regionalne, muzyka, tańce, pieśni. Nie jest tu naszą rolą ocena poprawności stylistycznej czy wartościowanie konkretnej ludowej twórczości. Poznając różne dziedziny sztuki ludowej i rzemiosła, ważne jest, byśmy znali główne dziedziny i charakterystyczne cechy sztuki swojego regionu. Umieć odróżnić komercyjne prace, jedynie stylizowane na ludowe, od autentycznej, lokalnej twórczości, często w wykonaniu prawdziwych mistrzów.

Najważniejsze dziedziny sztuki i rzemiosła ludowego w Polsce (opracowano na podstawie materiałów Stowarzyszenia Twórców Ludowych w Lublinie, www.zgstl.kei.pl):

GARNCARSTWO. Na przełomie XIX i XX wieku garncarstwo było w Polsce ważną dziedziną rzemiosła. Wraz z rozwojem przemysłu nastąpił upadek tych tradycji, dziś podtrzymuje je jedynie kilka ośrodków: w Czarnej Wsi Kościelnej w Puszczy Knyszyńskiej (pozostało w niej kilka warsztatów produkujących ceramikę siwą), Pawłowie na Lubelszczyźnie, w Medyni Głogowskiej, Ostrowcu Świętokrzyskim (ceramika czerwona), Pawłowie, w Łątku Ordynackim, Bolimowie i na Kaszubach (z półmajoliką i półfajansem).

Tradycje garncarskie są dziś najczęściej przekazywane z pokolenia na pokolenie. Podstawowym materiałem do wyrobu naczyń jest glina, która – w zależności od składu – po wypaleniu przybiera kolor od białego do czerwono-brązowego.

HAFCIARSTWO. Choć dziś haft kojarzy się nam głównie z serwetkami u babci, tradycyjnie zdobił on przede wszystkim

odświętną odzież mieszkańców wsi – chusty, koszule, zapaski. Umiejętność haftowania była obowiązkowym elementem edukacji dziewcząt na wsi, zgodnie z tradycją przed ślubem musiały one wyhaftować całą swoją wyprawę – pościel, narzuty, obrusy, serwetki.

Haft ludowy był wykonywany przede wszystkim na płótnie, wełnie, rzadziej na skórze. Jest bardzo wiele ściegów hafciarskich – krzyżkowy, łańcuskowy, stębnówka, ścieg płaski, wypukły.

KORONKARSTWO. Koronkarstwo, podobnie jak haft, w kulturze ludowej od początku było stosowane jako ozdoba odświętnego stroju mieszkańców wsi. Mimo upowszechnienia się w XIX wieku koronek produkowanych maszynowo, ta technika rękodzielnicza w wielu regionach Polski jest wciąż żywa.

KOWALSTWO. Rozwój kowalstwa nastąpił w II poł. XIX wieku, a przyczyn należy upatrywać przede wszystkim w dążeniu do zewnętrznego podkreślenia swojej pozycji materialnej wśród mieszkańców wsi i pojawieniu się taniego żelaza fabrycznego. Nastąpił nagły wzrost zainteresowania nauką sztuki kowalskiej. Bywało, że nawet kilku kowali pracowało w jednej wsi, ale przeważnie poziom wyrobów nie był wysoki. Wyższy kunszt prezentowali kowale z małych miasteczek.

Kowale wiejscy, doskonaląc swoje umiejętności, wykonywali narzędzia niezbędne w rolnictwie, kraty, zamki, zawiasy, okucia, krzyże nagrobne, przydrożne i w kapliczkach. Pojawienie się bogatego zdobienia było sposobem na zainteresowanie odbiorcy swoimi wyrobami i potwierdzeniem kunsztu.

KWIATY. Asortyment kwiatów wyrabianych przez twórczynie ludowe jest bardzo bogaty i różnorodny, od realistycznych i misternie wykonanych, po dość prymitywne i proste w formie. Swój rozkwit dyscyplina przeżywała w okresie międzywojennym, a pierwszą marszczoną, kolorową bibułą zaczęto produkować w 1910 r. w Żywcu. W wyrobie

kwiatów specjalizowały się dziewczęta, natomiast w uboższych rodzinach podejmowano w okresie przedświątecznym masowy wyrób kwiatów, które następnie sprzedawano na targu.

ZABAWKARSTWO. Zabawkarstwo ludowe jest dyscypliną, która nie ma cech odrębności rękodzielniczej i uprawiane było zazwyczaj jako działalność uboczna, szczególnie wśród rzeźbiarzy i garncarzy. Współcześnie istnieje jednak spora grupa twórców, którzy zajmują się zabawkarstwem, traktując je jako główną działalność. Do roku 1989 działało w Polsce kilka organizacji branżowych i spółdzielczych koordynujących produkcję zabawek. Obecnie również istnieją takie organizacje, m.in. w Łodzi i Kielcach, mające na celu pomoc w rozwoju zabawkarstwa w Polsce.

MALARSTWO, w tym malarstwo na szkle. Historia ludowego malarstwa jest związana z kultem świętych obrazów. Dominowało malarstwo religijne przedstawiające wizerunki Matki Boskiej, Chrystusa, św. Rodziny i świętych patronów. Malowane były na desce, płótnie, blasze, papierze i miały chronić gospodarstwo od wszelakich nieszczęść, od chorób i klęsk żywiołowych. Dopiero później rozwinęło się malarstwo dekoracyjne przedstawiające tematykę świecką. Współcześnie malarstwo ludowe to zazwyczaj twórczość indywidualna niezwiązana z żadnym regionem. Najczęściej tematyką współczesnego malarstwa są sceny z życia wsi, pejzaże i sceny biblijne.

PLASTYKA OBRZĘDOWA (rekwizyty obrzędowe) – termin plastyka obrzędowa obejmuje takie wyroby, jak: gwiazdy kołędnicze, maski, kostiumy dla przebierańców zapustnych, szopki, wieńce dożynkowe, pieczywo obrzędowe, zdobione jaja wielkanocne, palmy wielkanocne, zabawki na choinkę, pająki.

PLECIONKARSTWO. W wiejskim gospodarstwie wyroby plecione z różnych surowców stanowiły ważny element jego samowystarczalności. Czynniki sprzyjającymi uprawianiu plecionkarstwa były łatwość zdobycia surowców, nieskomplikowany sposób wyplatania i przede wszystkim zapotrzebowanie na tego typu wyroby. Plecionkarstwem zajmowali się zazwyczaj ludzie starsi lub małorolni chłopcy, głównie zimą i wczesną wiosną, traktując to zajęcie jako dodatkowe źródło dochodów. Umiejętności przekazywano z pokolenia na pokolenie, zaś produkty plecionkarskie przeznaczone były na własny użytek lub sprzedawane na jarmarkach.

RZEŻBA LUDOWA. Rzeźba zajmuje w polskiej sztuce ludowej wyjątkową pozycję i świadczy o jej bogactwie, niepowtarzalności i żywotności. Jest tym rodzajem wypowiedzi artystycznej, która determinowana jest indywidualizmem konkretnego artysty. Dawne rzeźbiarstwo ludowe było ściśle związane z kultem religijnym i podobnie jak inne dziedziny twórczości ludowej było wyrazem potrzeb duchowych ludności polskiej wsi.

Od XVII do XIX w. powszechnym zwyczajem było stawianie krzyży i kapliczek, przy których zbierano się na modlitwach, dzięki temu znacznie wzrosło zapotrzebowanie na rzeźbę o tematyce sakralnej. Najczęściej spotykane były wizerunki Jezusa, Matki Bożej i świętych patronów, nawiązujące często do figur gotyckich i barokowych znajdujących się w kościołach. Wykonawcami figur byli zazwyczaj stolarze, ale oprócz nich zaczęli się pojawiać samoucy, samorodni prymitywni artyści, których prace charakteryzowały się ekspresją. Istniała również grupa wędrownych świątkarzy, która przemierzała wioski, świadcząc usługi w postaci wykonania konkretnej, zamówionej rzeźby.

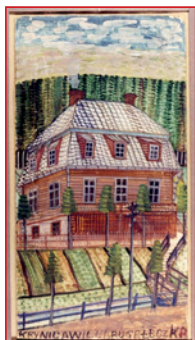
SNYCERSTWO. Zdobnictwo w drewnie należy do najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych dziedzin twórczości ludowej i jest przykładem jej biegłości technicznej i walorów artystycznych. Do zdobienia wykorzystywano narzędzia, takie jak: dłuta, rylce, strużki, cyrkiel stolarski. Jako surowiec ceniony był jawor, buk, grab, grusza, lipa, świerk, cis. Wśród technik snycerskich wyróżniamy: ryt swobodny (płytkie nacinanie powierzchni drewna stosowane przy przedstawianiu postaci ludzkich i zwierzęcych) oraz ryt cyrklowy (stosowany przy komponowaniu kół, rozet, gwiazd), a także technikę wiórkową, wrąbkową, ażurową, stempelkową, wypalania, nakładania, kołkowania.

TKACTWO. Na polskiej wsi tkanie było zajęciem powszechnym, przekazywanym z pokolenia na pokolenie, uprawianym przez kobiety. W tkactwie ludowym podstawowymi surowcami były włókna naturalne – len, konopie, bawełna, wełna. Technika tkacka polega na przeplataniu osnowy z wątkiem, według określonego porządku wykorzystując sploty: płócienny, płóciennie-osnowowy, płóciennie-wątkowy, rządkowy. Do tkania używa się warsztatu poziomego zwanego krosnem (stosowane w Polsce od XII w.). Pomimo powszechności tego zajęcia po II wojnie światowej zaczęło ono zanikać.

WYCINANKA znana jest na całym świecie, jednak znawcy uznają ją za dziedzinę typowo polską, ponieważ w żadnym innym kraju nie występowała w tak dużej różnorodności i bogactwie odmian. Powstała wyłącznie w ramach kultury ludowej i nie miała związku z jakąkolwiek formą kultu. Jej rozkwit nastąpił w II poł. XIX wieku wraz z rozwojem zdobnictwa wnętrza mieszkalnego na polskiej wsi. Rozwinęła się szczególnie na terenach wschodniej i środkowej Polski. Przystrajano nią izby na Boże Narodzenie i Wielkanoc oraz z okazji innych ważnych uroczystości, np. rodzinnych.

Dzieła sztuki i rzemiosła obrazujące najważniejsze dziedziny polskiej kultury ludowej, o dużej wartości poznawczej, etnograficznej i historycznej, znajdują się w zbiorach muzeów etnograficznych, m.in. w zgromadzonej po wojnie kolekcji Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie (zbiory muzeum uległy całkowitemu zniszczeniu podczas II wojny światowej).

Nikifor, *Pejzaż z architekturą* ❧

Artyści całego tygodnia

Twórcami ludowymi do dzisiaj są zazwyczaj samorodni artyści wiejscy, bez akademickiego wykształcenia plastycznego. Niezależność od kanonów sztuki akademickiej – choć w sztuce współczesnej jakiejkolwiek kanony dawno przestały obowiązywać – oraz brak profesjonalnego wykształcenia plastycznego łączy twórców sztuki ludowej z tzw. artystami naiwnymi, zwanymi też prymitywistami czy artystami dnia siódmego. Jej twórcami są zazwyczaj ludzie, dla których praca twórcza bywa jedynym sposobem wyrażania własnej osobowości i jedynym kontaktem z otoczeniem.

Sztuka naiwna bliższa jest też wyrazowi wewnętrznych doznań artysty niż zadośćuczynieniu potrzebie estetyzacji otoczenia.

Być może twórcy ci są również członkami waszej społeczności lokalnej. Nie przegapcie ich niezwyklej, autentycznej twórczości.

Najbardziej znanym przedstawicielem tej sztuki jest Nikifor (właściwie Epifaniusz Drowniak), który urodził się i mieszkał w Krynicy, analfabeta z wadą wymowy i słuchu. Od młodości wiedział, że jego powołaniem jest malarstwo; prace sygnował pieczętką: Nikifor Matejko. Pod koniec życia doczekał się uznania i sławy.

Inny słynny polski prymitywista to Teofil Ociepka. Urodził się w Katowicach-Janowi, większość życia przepracował jako maszynista w kopalni Wieczorek. Interesował się okultyzmem, teozofią, alchemią.

Świetnym przewodnikiem po sztuce naiwnej może być książka Aleksandra Jackowskiego *Sztuka zwana naiwną*.

ĆWICZENIE 1. Zrób użytek z tradycji

Powrót do korzeni i tradycyjnych technik wytwarzania jest silnym trendem w ostatniej dekadzie designu nie tylko w Polsce, ale w całej Europie. Techniki i motywy ludowe mają duży wpływ na najnowsze polskie wzornictwo, sztuki dekoracyjne i architekturę. Twórcy inspirują się sztuką ludową – jej formą, materia, poetyką. Poproś swoich uczniów, aby zastanowili się:

- ❧ Jakie materiały są charakterystyczne dla waszych terenów – len, słoma, wiklina, tatarak?
- ❧ Jak wyglądają wzory, motywy i ornamenty charakterystyczne dla regionu? Zachęć uczniów, aby spróbowali ich użyć w niekonwencjonalny sposób. Może np. jako ramki do zdjęć do naklejenia na ścianie, jako paska do sukienki, jako kolczyka wyciętego z filcu.

Niech w grupach lub indywidualnie zaprojektują gadżety promujące wasz region wśród rówieśników z innych krajów – coś nowoczesnego i praktycznego, co można wykorzystać

na co dzień, np. podkładka pod mysz z motywem ludowym czy pendrive w kształcie wystruganej fujarki.

Wspólnie z uczniami przygotuj w szkole lub w urzędzie gminy wystawę waszych projektów.

■ ĆWICZENIE 2. Najzabawniejsze etnoćwiczenie

Zorganizujcie w szkole warsztaty zabawkarskie, w czasie których uczniowie będą wykorzystywać materiały i formy – np. wzory wycinanek czy koronek charakterystyczne dla regionu. Pamiętajcie, by wasze zabawki były bezpieczne, wtedy będziecie je mogli podarować młodszemu rodzeństwu, miejscowemu przedszkolu albo zorganizować ich aukcję, z której dochód przeznaczycie na szkolną wycieczkę do skansenu.

■ ĆWICZENIE 3. Nastrój się na ludowość!

Stroje ludowe w Polsce wykształciły się na przełomie XIX i XX wieku, a w międzywojniu stały się ubiorem świątecznym. Dziś w większości stanowią już jednak tylko zapomniany relikw przeszłości. Najbardziej znane polskie stroje ludowe to: stroje góralskie, strój kaszubski, strój krakowski, strój kurpiowski i strój łowicki. Zorganizuj wspólnie z uczniami pokaz mody z wykorzystaniem elementów regionalnych strojów ludowych i charakterystycznych dla waszego regionu motywów zdobniczych.

■ ĆWICZENIE 4. Panna i jej skrzynia wianna

Czy twoi uczniowie wiedzą, co to jest skrzynia wianna? To drewniana, często bogato dekorowana, np. malowana czy rzeźbiona, skrzynia, w której panna zbierała elementy swojego przyszłego posagu, czyli wiana, np. własnoręcznie haftowaną pościel, obrusy, poduszki, koronkowe firanki. Skrzynie takie były używane jeszcze na początku XX wieku.

Zachęć uczniów do dyskusji:

- Czy dziś posag ma w ogóle sens?
- Czy nadal się go dostaje?
- Czy powinien dotyczyć jednej płci?
- A może współcześnie przybrał inną formę?
- A co ty chciałaśbyś/chciałabyś wziąć z rodzinnego domu w chwili startu w dorosłość?
- Jaki byłby to moment – zamążpójścia, ożenku? Wyprowadzki do samodzielnego mieszkania? A może czas wyjazdu do miasta do liceum czy na studia?

■ ĆWICZENIE 5. Ginące zawody

Czy wiesz, czym się zajmuje:

GARNCARZ – garncarstwem, czyli jednym z najstarszych rzemiosł; ręcznie wyrabia ceramiczne naczynia i przedmioty codziennego użytku.

BEDNARZ – rzemieślnik trudniący się bednarstwem, czyli wytwarzaniem naczyń drewnianych techniką klepkową: beczek (np. do kiszenia kapusty czy ogórków), kadzi, balii, maselnic i dzieży chlebowych. Bednarz wyrabia naczynia najczęściej z drewna sosnowego, świerkowego, olszowego, lipowego i dębowego.

KOWAL – rzemieślnik zajmujący się kowalstwem, pracujący w warsztacie zwanym kuźnią. Tworzy on (wykuwa) przedmioty z metalu, np. kociołki, podkowy, gwoździe, narzędzia, a dziś przede wszystkim ogrodzenia i płoty posesji, balustrady balkonowe, kraty okienne, bramy i furtki wejściowe.

KOŁODZIEJ – dawniej zwany również stelmachem, rzemieślnik zajmujący się wyrobem drewnianych wozów, sań i części do nich.

FLISAK (oryl, flis) – przedstawiciel grupy zawodowej zajmującej się w dawnej Polsce flisem, czyli rzeczonym spławem towarów. Z reguły byli to chłopcy zamieszkujący nadrzeczne wsie, dla których spław był dodatkowym, sezonowym zajęciem. Z biegiem czasu wytworzyli oni swoje własne obyczaje i słownictwo.

SITARZ (siciarz, sitnik) – rzemieślnik wytwarzający sita, proste urządzenia służące do przesiewania.

SMOLARZ (węglarz) – człowiek trudniący się wyrobem smoły lub handlujący smolą, a także wypalaniem węgla drzewnego.

ZDUN – rzemieślnik zajmujący się budową i naprawą pieców kaflowych, kuchennych, chlebowych, kominków.

■ ĆWICZENIE 6. O ludowym Oskarze

Zasłużonym twórcom ludowym i animatorom kultury Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze corocznie od lat 70. XX wieku przyznaje Nagrodę im. Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej”. Patronem i głównym fundatorem nagrody jest minister kultury i dziedzictwa narodowego. Nagroda ta wyróżnia wybitne osiągnięcia w dziedzinie kultury ludowej, a także honoruje całokształt działań.

Przyznawana jest zwykle:

- twórcom indywidualnym (z dziedziny sztuk plastycznych, literatury ludowej, muzyki instrumentalnej, śpiewu, tańca);
- kapelom i zespołom folklorystycznym;
- za działalność badawczą, dokumentacyjną oraz ożywianie i upowszechnianie kultury ludowej.

Nagrody honorowe otrzymują osoby, instytucje i organizacje, które wspierają kulturę ludową.

Zastanów się wspólnie z uczniami, czy w waszej społeczności lokalnej nie ma kogoś, kogo warto w ten sposób uhonorować. Poszukajcie ludzi, którzy kultywują i chronią autentyczne wartości kultury regionalnej, a może poprzez badania czy wytrwałą dokumentację przyczyniają się do zachowania i twórczego rozwoju kultury ludowej w waszym regionie. Może to być np. nieznan szerzej twórca sztuki naiwnej czy założyciel zespołu wykonującego ludowe pieśni w nowych aranżacjach. Nominacje do nagrody mogą przysłać instytucje kultury, organy administracji rządowej, jednostki samorządu terytorialnego, związki i stowarzyszenia twórcze i kulturalne. Zgłoście im swoje propozycje.

■ ĆWICZENIE 7. Szukamy muz w muzeum etnograficznym

Odwiedźcie najbliższą izbę regionalną, muzeum etnograficzne, skansen i zobaczcie to, co najcenniejsze w sztuce i tradycji waszego regionu. Poproś uczniów, aby wyobraźli sobie, że zostają kuratorami wystaw dla dzieci. Niech się zastanowią:

- co by zaprezentowali swoim rówieśnikom?
- w jaki sposób?
- za pomocą jakich środków technicznych?

■ ĆWICZENIE 8. Otwórz oczy na sztukę

Okazuje się, że barwna, wyrazista sztuka ludowa może się rozwijać w najmniej oczekiwanych miejscach. Warto mieć

oczy szeroko otwarte, by umieć dostrzec ją nie tylko na ścianie chaty czy w wiejskim kościele. W projektach realizowanych w ramach innego programu CEO – „Ślady przeszłości – uczniowie adoptują zabytki” – wielu młodych ludzi przywraca społecznej pamięci zapomniane miejsca pochówku dawnych mieszkańców ich miejscowości, często przedstawicieli innych grup narodowych i etnicznych. Poza ocaleniem śladów dawnej historii tych ziem w EtnoLogu warto poszukać widocznej w formie i ornamentach nagrobków ludowej tradycji rzeźbiarskiej. Zachęć uczniów, aby swoje odkrycia udokumentowali na zdjęciach i rysunkach, a także porównali z innymi elementami sztuki ludowej, jakie znają w swojej okolicy.

■ POMYSŁ NA PROJEKT

Uczniowie ze Szkoły Podstawowej im. Oskara Kolberga w Bukowie w województwie małopolskim w swoim projekcie postanowili pójść śladami patrona szkoły – Oskara Kolberga. Zajmują się więc zbieraniem informacji na temat kultury regionu oraz kolekcjonowaniem eksponatów do izby regionalnej, adoptują przydrożne kapliczki, wcześniej poznając ich znaczenie oraz historie, które wiążą się z ich postawieniem. Regularnie spotykają się z ludowymi artystami, poznając tajniki sztuki rękodzielniczej, a dzięki współpracy z Muzeum Etnograficznym w Krakowie starają się odtwarzać i kultywować dawne obrzędy. Uczniowie regularnie opracowują efekty swoich działań, szykując materiały do publikacji, która podobnie jak dzieło Oskara Kolberga będzie różnorodnym zbiorem etnograficznych tekstów o kulturze regionu.

Rozdział 6.

Czy „wieś tańczy i śpiewa”? O muzyce źródeł

Świat się zmienia i tak niegdyś popularna tradycja wspólnego muzykowania zaczyna zanikać. Nieliczne przykłady młodych muzykantów to tylko wyjątki potwierdzające regułę. Mimo że w Polsce nadal są regiony, gdzie tradycja wspólnego grania jest kultywowana, faktem jest, że muzyka ludowa od połowy XX wieku powoli przestaje istnieć.

Ostatni wykonawcy grający tradycyjny repertuar urodzili się przed II wojną światową. Dziś ich muzykę na wsiach zastępuje pop i każdy inny gatunek muzyczny odtwarzany z płyt albo disco polo grane na syntezatorach, a przede wszystkim telewizja. Ogromna większość mieszkańców wsi w podtrzymywanie lokalnych tradycji muzycznych się nie angażuje.

Paradoksalnie jednak upadek tradycyjnej muzyki ludowej spotkał się w czasie z rosnącą popularnością muzyki etnicznej, folkowej. Jaka jest między nimi różnica? Muzyka ludowa jest ściśle związana z określoną funkcją kulturową, towarzysząc rodzinnym tradycjom i zwyczajom oraz obrędom dorocznym. Muzyka etniczna zaś powstaje z inspiracji ludową tradycją, przetwarzając ją na potrzeby koncertów, często w bardzo twórczy i oryginalny sposób. Np. na tak zwanych folklorach, czyli organizowanych w czasach PRL-u festiwalach, tradycyjna muzyka ludowa prezentowana była ludziom spoza społeczności, z miasta. Natomiast „muzyka wiejska” współtworzy lokalne obyczaje i ceremonie. Bogactwo muzyczne polskiej wsi inspirowało przecież twórców od stuleci. Muzyką ludową Kujaw, z których pochodziła jego matka, inspirował się Fryderyk Chopin, komponując wzorowane na kujawiakach mazurki. Motywy góralskie wykorzystywał związany z Podhalem inny wielki polski kompozytor Karol Szymanowski.

Jednak dziś we wszystkich właściwie regionach Polski tradycyjna wiejska muzyka pojawia się najczęściej na scenie, a nie w naturalnych dla niej do niedawna sytuacjach – podczas obrzędów rodzinnych i dorocznych.

Równocześnie jednak coraz więcej młodych ludzi jest zafascynowanych i oddanych poznawaniu, dokumentacji i popularyzacji żywej, autentycznej, niestylizowanej muzyki wsi, a także śpiewu i tańca tradycyjnego. Niektórzy jeżdżą na wieś, ucząc się u wiejskich muzykantów w zamian za pomoc w polu czy gospodarstwie. Inni przeszukują archiwa, odczytując stare zapisy nutowe.

Również w ramach programu *EtnoLog* młodzież ma szansę zarejestrować zarówno repertuar wokalny, jaki i instrumentalny będący być może jedynym świadectwem dawnego repertuaru czy sposobu gry. Najważniejszy i wciąż, choć coraz rzadziej, możliwy jest żywy kontakt z mistrzami muzyki tradycyjnej i np. nagrywanie ich muzyki podczas odwiedzin w domach.

Umożliwiają to też organizowane w całej Polsce warsztaty często towarzyszące festiwalom muzyki ludowej.

Muzyka ludowa inspirowała wiele młodych, współczesnych zespołów, niektóre z nich, np. Kapela ze wsi Warszawa, zdobywa duże uznanie i popularność w dziedzinie world music (muzyki świata) za granicą. Niezwykły projekt muzyczny poświęcony kulturze Kaszub stworzył mieszkający we Wdzydzach Kiszewskich znany jazzman Olo Walicki. Tego typu twórcze projekty odkrywa też jeden z najważniejszych festiwali prezentujących polską muzykę folkową, organizowana przez Polskie Radio od ponad dziesięciu lat „Nowa Tradycja” z konkursem dla młodych wykonawców.

Warto śledzić też program warsztatów i imprez organizowanych przez warszawskie stowarzyszenie na rzecz kultury tradycyjnej „Dom Tańca”, z powodzeniem odtwarzający atmosferę ludowej zabawy poprzez wieczory przy muzyce najlepszych wiejskich kapel z udziałem tancerzy i śpiewaków. Serię poświęconą muzyce ludowej wydaje Polskie Radio – w ramach kolekcji „Muzyka Źródeł” ukazało się dotąd prawie 30 płyt z nagraniami muzyki z różnych regionów Polski – m.in. dokumentujących świat, który na naszych oczach,

wraz z odchodzeniem ostatnich wiejskich muzykantów, staje się przeszłością.

Nagrania, poza domami muzykantów, są rejestrowane podczas corocznego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu nad Wisłą i innych festiwali muzyki ludowej, których spis znajdziecie na stronie internetowej programu: www.ceo.org.pl/etnolog.

Poszczególne regiony wyróżniają swoiste przyspiewki weselne: przyspiewki owijkowe, pieśni miłosne, ballady, repertuar obrzędowy (dożynkowy, weselny, wielkanocny, bożonarodzeniowy), pieśni religijne i pogrzebowe.

Zbiór ludowych pieśni i ballad, zazwyczaj ustny przekaz tradycji muzycznych, przechowywany w pamięci kolejnych pokoleń, muzyka obrzędów rodzinnych i dorocznych stanowią relikwiny zanikającego bezpowrotnie świata tradycyjnej polskiej wsi.

Tradycyjne tańce polskie kultywowane w wielu zespołach ludowych to oberek, polka, ale też wiele tańców typowych dla poszczególnych regionów, np. charakterystyczne dla Śląska: mietlorz, szmacciarz, szewiec i gąsior czy typowe dla Wielkopolski: okrągły, równy, przodek i wiwat.

Ponieważ świat wiejskich muzykantów i pieśniarek odchodzi, tak ważne jest, byśmy go dokumentowali i, w miarę naszych talentów i możliwości, kontynuowali lokalne tradycje muzyczne.

■ ĆWICZENIE 1. Od trąb pasterskich do dud wielkopolskich

Wraz z wymieraniem autentycznej, żywej muzyki ludowej zanikają również tradycyjne instrumenty. Próbuje je rekonstruować pasjonaci walczący o przetrwanie oryginalnych tradycji muzycznych. Nauka zasad budowy dawnych instrumentów jest też elementem działalności Muzeum Instrumentów Ludowych w Szydłowie.

Czy twoi uczniowie wiedzą, jak wyglądają i brzmią:

- ⇒ **trąby pasterskie** (na Mazowszu nazywane ligawkami, na Kaszubach bazunami)
- ⇒ **dudy wielkopolskie** czy w regionach podgórskich **gajdy** i **koza**
- ⇒ **skrzypce ludowe**, a także **mazanki** znane w Wielkopolsce, **suka biłgorajska** na Lubelszczyźnie, **gęśle podhalańskie** na Podhalu

⇒ **basy** – w tym basy podhalańskie, basy kaliskie, **basetla wielkopolska**, także tzw. **diabelskie skrzypce** znane na Kaszubach i Kurpiach, czy ich prostsza forma – **burczybas**

⇒ **harmonia** – dwu- lub trzyrzędowa

⇒ **cymbały** – popularne na Podkarpaciu i Kresach.

Posłuchajcie ich dźwięku na płytach z muzyką ludową. Zajrzyjcie też wspólnie na stronę Muzeum Instrumentów Ludowych w Szydłowie (www.muzeuminstrumentow.pl) i zobaczcie, jak wyglądają instrumenty o tak barwnych nazwach, a następnie poproś uczniów, by spróbowali je narysować. A może uda wam się odnaleźć muzyków, którzy na nich grają?

■ ĆWICZENIE 2. Czy śpiew może mieć kolor?

Opowiedz uczniom o technice śpiewu białego, charakterystycznej dla wykonawców tradycyjnych pieśni ludowych na Słowiańszczyźnie – w Polsce, na Ukrainie i w Rosji (ale spotyka się ją też w innych zakątkach świata).

Głos biały jest dla człowieka najbardziej naturalny, ale w procesie przystosowania do życia w mieście zmienia się, ścisza, nabiera „cywilizowanego” brzmienia. Typowy dla muzyki ludowej jest śpiew biały, tzw. archaiczny, specyficzna technika emisji głosu, zwaną inaczej śpiewo-krzykiem lub melodyjnym krzykiem. Nazwa pochodzi od sposobu, w jaki wykonuje się pieśni.

Jeśli będzie taka możliwość, zachęć uczniów do wypróbowania tej techniki. Warsztaty śpiewu białego organizuje m.in. Stowarzyszenie Dom Tańca i Fundacja Ovo.

■ ĆWICZENIE 3. Z muzyką do nieba

Przeczytaj uczniom fragment tekstu Kingi Kawalerowicz o działaniach Andrzeja Bieńkowskiego, malarza, profesora Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, który od trzydziestu lat dokumentuje wiejską muzykę w Polsce i na Ukrainie. Zapytaj, o czym mówi ten tekst.

W latach siedemdziesiątych Andrzej, absolwent ASP w Warszawie, wyjeżdżał na wakacje do Mogielnicy, rodzinnego miasteczka matki, i robił wycieczki po okolicy. (...) Pewnego dnia napotkał na miedzy swoje przeznaczenie. Miało gumki, kaszkiet i krowę na łańcuchu. Powiedziało: „Tutaj, panie, w okolicy pięknie kiedyś muzykanci grali, ale najpiękniej Józef Kędziński z Rdzuchowa, skrzypek, tylko on już nie gra, odkąd go odumarta żona”. (...) (Bieńkowski) postanowił Kędzińskiego odszukać.

„Chyba każdy może wskazać na osobę, która wpłynęła na jego życie, zmieniła jego bieg i intensywność. Dla mnie taką osobą był Józef Kędziński. Było dla mnie zdumiewające, że tak może brzmieć muzyka wsi” – napisał w swojej książce. Okazało się, że wiejski skrzypek gra niczym Jimi Hendrix – dziką, ekstatyczną, porywającą muzykę. Andrzej był kiedyś świadkiem, jak „kapela sobie wypila i wpadła w trans”, a Kędziński „kładał się na plecach, klękał, grał na skrzypcach ustawionych pionowo”, właśnie jak Hendrix. W młodości pono nieraz się tak zdarzało. Kędziński grywał kilkugodzinne improwizacje, tzw. ogrywanie otera (co jest dla skrzypka największą sztuką). Inni muzykanci, zazwyczaj nieskorzy do pochwał, mówili o jego muzyce, że „jest pełna duchowego wywyższenia” i „idzie do samego nieba”.

(Kinga Kawalerowicz, *Ostatni wiejski muzykanci*, Andrzej Bieńkowski, „Gazeta Wyborcza”, 9 maja 2001 r.)

■ ĆWICZENIE 4. Muzyk czy muzykant?

Zapytaj uczniów, czy umieją wyjaśnić określenie muzykant? Jaka jest różnica między muzykantem a muzykiem?

Muzykant to ludowy muzyk, często samouk lub uczeń ze słuchu u mistrza, starszego i wprawnego już w muzykowaniu sąsiada lub członka rodziny. Płacił za naukę w naturze (np. zbożem) albo odpracowywał w gospodarstwie lub grając z mistrzem na zabawach albo weselach. Jako że muzyka stanowiła nieodzowny element kultury duchowej wsi, obecność muzykanta była pożądana w trakcie wszystkich ważniejszych wydarzeń związanych z rokiem obrzędowym

(kolędowanie, dożynki – okrężne) czy ze zwyczajami rodzinnymi (chrzciny, wesele).

Mianem muzykanta określano też instrumentalistę grającego na wiodącym w kapeli instrumencie, najczęściej na skrzypcach.

■ ĆWICZENIE 5. Etnorock

Zastanów się z uczniami, czy znacie jakieś współczesne zespoły, które inspirowane są muzyką ludową. Przestuchajcie kilka utworów, zastanówcie się, na czym polega ta inspiracja i jak wpływa na sceniczny wizerunek artystów? Czy poza muzyką są też inne aspekty tej inspiracji – na przykład stroje, taniec? Zapytaj uczniów, co sądzą o tego typu tendencjach.

■ POMYSŁ NA PROJEKT

Uczniowie Zespołu Szkół nr 1 im. Stefana Garczyńskiego w Zbąszyniu w województwie wielkopolskim postanowili zebrać informacje i udokumentować ciekawe fakty związane z Regionem Kozła. W Zbąszyniu bowiem wytwarzany jest popularny dla tego regionu, unikatowy instrument – KOZIOŁ. Poprzez wywiady, zdjęcia i film uczniowie chcą pokazać historię instrumentu oraz to, jak bardzo jest on związany z życiem mieszkańców Zbąszynia i okolic. Uczniowie przy okazji sami uczą się gry na instrumencie, dopisując swoją historię instrumentu.

Rozdział 7.

Wieś duchowa i magiczna

Czy wierzysz w przesady? A zdarzyło ci się odpukać w niemalowane drewno? Choć niektóre ludowe obrzędy czy tradycje są żywe do dzisiaj, zazwyczaj traktujemy je jak zabawę, rozrywkę. Zapominamy o dawnym, głębszym sensie danego obrzędu, jego charakterze magicznym, kiedy miał on np. bronić przed złymi mocami albo zapewnić obfite plony.

Integralną częścią kultury ludowej był zawsze świat ludowych wierzeń. Pogańskie zwyczaje Słowian nie zanikły zupełnie wraz z nastaniem w Polsce chrześcijaństwa, wiele z nich zmieniło natomiast kontekst i charakter.

Wierzenia wyjaśniały zjawiska przyrodnicze, wiązały się też z przekonaniem człowieka o jego słabości i zależności od przyrody, a także pełniły funkcję swoistego kodeksu religijnego i moralnego. Wiele z nich wiązało się zatem z kalendarzem, czyli cyklicznymi zmianami w przyrodzie. Inne magiczne zabiegi łączyły się natomiast z obrzędowością rodzinną, np. narodzinami dziecka, ślubem i weselem czy w końcu pogrzebem.

Osobną kategorią wierzeń, obecną w niemal każdej wiejskiej społeczności, niezależnie od regionu Polski, była wiara w magię pewnych nietypowych, niezwykłych miejsc – począwszy od cmentarza, na którym objawiały się duchy zmarłych, przez miejsca czyjejś tragicznej śmierci, gdzie straszyla zjawa nieszczęśnika, często pod postacią czarnego zwierzęcia, np. psa.

Miejsca magiczne wiązały się często z granicą wsi, pola, skrzyżowaniami czy rozstajami dróg, gdzie lubiły działać złe moce. Niebezpieczne były też wszelkie mostki i stawy. Dlatego do dzisiaj spotykamy na rozstajach krzyże mające odstraszać demony, chroniące przed złymi mocami.

Magia łączyła się też w wiejskiej tradycji ze **sztuką**, przede wszystkim z muzyką, z niezwykłym talentem niektórych muzykantów. Oto kolejny fragment o wyprawach Andrzeja Bieńkowskiego w poszukiwaniu muzyki źródeł:

Nawet przygodny słuchacz poczuje przy oberkach Kędzierskiego dreszcz na plecach. Dreszcz, który każe myśleć o jakichś obudzonych siłach tajemnych. Wedle powszechnego na wsi przekonania dobry muzykant musiał umieć choć trochę czarować. O słynnym niegdyś harmoniście Leopoldzie Talarowskim (1904–1983) opowiadano Andrzejowi, że zaklął kiedyś konie – stanęły w miejscu i nie chciały wieźć gości na wesele, na które go nie poproszono. (Tenże sam Talarowski, oślepy i osamotniony na starość guślarz-harmonista, zagrał Andrzejowi oberka, którego temat zainspirował Mazurek D-dur Chopina). Skrzypek Jaźwiec zaklął z kolei awanturującego się weselnika, zmuszając go do nieustannego tańca, a skrzypek Walosek potrafił zacząć rować instrumenty, tak że same grały. Pod duszę skrzypiec dobrze było podłożyć skrzydło nietoperza, bo dostawały wtedy „pięknego wdzięku”. Najdziwniejsza (z zapisanych przez Andrzeja) jest opowieść skrzypka z Opoczyńskiego Władysława Boćka o jego ojcu, też skrzypku, którego w lesie opadły wilki, a „wilczyca nasikała na niego i zawyla mazurka”. Grał potem tego „wilczego mazurka” po weselach.

Pokrewieństwo muzyki i czarów wiąże się z pojęciem „grzeszności” muzyki, a więc i muzykantów. Towarzyszące od zawsze obrzędowi wesela, a przede wszystkim oczepin, muzyka, śpiewy i tańce zakorzenione są mocno w pogaństwie. Toteż ksiądz dawał ślub, ale na weselu zazwyczaj nie bywał. Muzykantom zaś nie wypadało wchodzić do kościoła wraz z weselnikami, a jeżeli już, to bez instrumentów. Nie wypadało grać w adwencie, w poście, w żałobie.

(fragment tekstu Kingi Kawalerowicz *Ostatni wiejszy muzykanci*, Andrzej Bieńkowski, „Gazeta Wyborcza”, 9 maja 2001 r.)

Działała też **magia czasu**, w której granicą była północ, kiedy to ożywały strachy, którym moc odbierał dopiero świt i pierwsze pianie koguta.

Krzyż, poza oczywistym symbolem kultu oraz drogowskazem, odgrywał też na wsi inną rolę – był wiejskim pomnikiem pamięci o wydarzeniach i ludziach. Zbierano się pod nim w chwilach zagrożenia – wojną, zarazą. W wielu polskich wsiach przy drogach dojazdowych stoją do dziś przydrożne krzyże morowe z dwoma poprzeczkami (górną była krótsza), tzw. karawaki. Stawiano je w ciągu jednej doby, by odstraszyć zarazę.

Najczęściej na wsiach spotykamy jednak krzyże pełniące przede wszystkim funkcję kultową dla zamieszkujących je chrześcijan i określające przynależność religijną mieszkańców. Taką rolę odgrywają do dzisiaj również figury i kapliczki przydrożne, pod którymi święci się np. pokarmy na Wielkanoc.

Innym charakterystycznym elementem krajobrazu wsi są **kapliczki**, często z figurą Chrystusa Frasobliwego – zafrasowanego, siedzącego na kamieniu z głową podpartą dłonią – jeden z najpopularniejszych wizerunków w polskiej rzeźbie ludowej.

W wielu kapliczkach spotyka się też postać św. Jana Nepomucena – świętego od szczęśliwych przepraw wodnych.

■ ĆWICZENIE 1. Między sacrum a profanum

Zapytaj uczniów, jak rozumieją pojęcia sacrum i profanum? Czy wiedzą, dlaczego niedziela jest dziś dniem wolnym od pracy? Jak ją spędzają? Jak wygląda ten dzień w ich rodzinach?

■ ĆWICZENIE 2. Wyprawa po fiołki czarownika

Częścią kultury ludowej jest szacunek dla roślin jako elementu świata przyrody i części „tamtego” świata, który ma ważny wpływ na ludzkie życie. Ten swoisty respekt okazywany był szczególnie podczas świąt, wyrażała go też wiara nie tylko we właściwości lecznicze, ale również w przeszłości magiczne określonych ziół.

Rośliny stanowiły ważny element świętowania Wielkanocy, Zielonych Świątek, Bożego Ciała, Sobótki, a przede wszystkim najstarszego polskiego święta maryjnego – Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, na wsi nazywanego częściej dniem Matki Boskiej Zielnej (co jest związane z historią o okolicznościach odejścia Maryi, która opisuje, że gdy odsunięto kamień z jej grobowca, okazało się, że zamiast ciała leżą tam lilie i wianki z ziół i kwiatów).

Tak święto to opisywał w swojej pracy „Rok polski” jeden z pierwszych polskich etnografów Zygmunt Gloger (1845–1919):

Jest to więc po oktawie Bożego Ciała, drugi dzień w roku przeznaczony do święcenia ziół i kwiatów polnych. Na Mazowszu i Podlasiu niosą do kościoła, święcić w dzień Matki Boskiej Zielnej: boże drzewko, hyzop, lawendę, dziewannę, rumian i kilka innych ziół leczniczych.

W Krakowskim niosą do poświęcenia dwanaście roślin:

1. Włoski Najświętszej Panienki, 2. Obieżyświat (żółto kwitnący), 3. Trojeść, 4. Żabie Skrzeki, 5. Boże drzewko, 6. Rotyć, 7. Lubczyk, 8. Leszczyna z orzechem, 9. Żyto, 10. Kono pie, 11. Len, 12. Miętę.

Zioła powyższe w dniu tym poświęcone, można tam widzieć w każdej niemal chacie wetknięte za siestran czyli tram. Wedle staropolskiego obyczaju, zmarłemu do trumny podkładają ich garstkę pod głowę. W innych stronach oprócz ziół polnych, wśród których bywa zawsze i bylica, zanoszą lud do poświęcenia w kościele różne zboża, a mianowicie: len, proso, makówki, żyto, pszenicę, jęczmień i owies, każdego choć po kilka dorodnych kłosów. Z tych to kłosów błogosławionych przed ołtarzem, wykruszają potem ziarna do pierwszego siewu.

Zygmunt Gloger, *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*, Warszawa 2007 (reprint wydania z 1900 roku)

Czy w waszej rodzinie przetrwały tradycje związane z wykorzystaniem określonych roślin w wymienione święta?

Tradycyjne bukiety do świecenia zawierały wyłącznie płody pól, łąk i ogrodów. A jakie rośliny tworzą współczesne wianki wite na Boże Ciało czy wiązanek święconych na Matki Boskiej Zielnej? Czy coś się zmieniło? A może w waszej okolicy bukiety te mają jakąś nazwę?

Poza kontekstem religijnym, w dawnej kulturze ludowej istniała bardzo bogata symbolika ziół i wiara w ich moc zapewniającą urodzaj i powodzenie. Np. pospolita **bylica** była zwana zieleń życia, miała chronić od chorób i uroków, **mirt** i **ruta** – symbolizowały dziewictwo i młodość, płodność i szczęście, a np. **hyzop** – gatunek majeranku, wykorzystywano do rytualnych oczyszczeń, a przy tym często służył jako kropidło. Z kolei **dziurawiec** powszechnie uważano za zieleń świętą i uniwersalny lek, a **wrotycz**, zwany piżmowym zieleń, dzięki właściwościom odkażającym ratował przed śmiercią. Wyjątkowe właściwości przypisywano **makowi** – symbolowi zapomnienia i snu, a z kolei **barwinek** przez domniemane moce zwany był fiołkiem czarownika. Mimo zaniku zarówno niektórych roślin, jak i wiedzy o ich nazwach i zastosowaniu, starsze pokolenie zazwyczaj pamięta tradycyjny skład święconych bukieci. Różniły się one regionalnie.

Poproś uczniów, aby wybrali się na spacer na okoliczną łąkę, np. w towarzystwie swoich babć, a następnie przygotowali zielniki, w którym zasuszają i opiszą symboliczne znaczenie ziół rosnących w waszej okolicy.

■ ĆWICZENIE 3. Moje miejsce magiczne

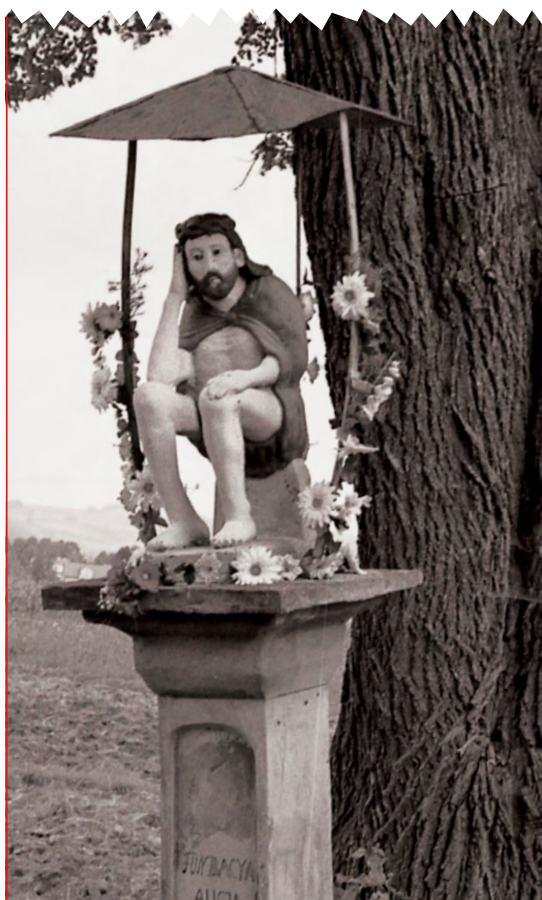
Razem z uczniami narysuj mapę waszej okolicy. Niech każdy zaznaczy na mapie miejsca, które według niego są:

- nawiedzone
- święte
- takie, przy których wszyscy się spotykają
- szczególnie lubiane
- szczególnie nielubiane

Zastanówcie się wspólnie, dlaczego wymieniliście właśnie te miejsca. Zwróć uwagę, czy wersje uczniów często się powtarzały. Porozmawiajcie o miejscowych legendach lub stwórzcie własne!

■ POMYŚL NA PROJEKT

Uczniowie z Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych im. Jana Pawła II w Radzynie Podlaskim postanowili zająć się zbieraniem informacji na temat ziołolecznictwa i ludowych zabiegów magicznych, które były stosowane w ich regionie w czasie epidemii. W tym celu wybierali się do najstarszych mieszkańców miejscowości, robili wywiady ze swoimi babkami, chodzili do aptek, w których próbowali znaleźć niezbędne informacje. Ziołolecznictwo na tyle zaintrygowało uczniów, że zajęli się również zastosowaniem ziół i naturalnych miejscowych przypraw w ich regionalnych potrawach. Zbierają wszystkie zdobyte informacje, by potem wydać je w formie publikacji jako ciekawostkę oraz oryginalny materiał promujący ich rodzinne strony.

Rozdział 8.

Kultura ludowa na językach. O gwarze i nazewnictwie ludowym

Choć z pozoru wydaje się, że w Polsce wszyscy mówią tym samym językiem, okazuje się, że poza gwarą kaszubską, śląską czy góralską, każdy region ma swój szczególnie akcent oraz używa niespotykanych w innych regionach słów i wyrażań.

Dwa główne pojęcia związane ze zróżnicowaniem terytorialnym polszczyzny to dialekt i gwara.

Dialekt (z gr. *diaiktos* – rozmowa, sposób mówienia) to regionalna odmiana języka ogólnonarodowego, odznaczająca się swoistymi cechami fonetycznymi i leksykalnymi. Zazwyczaj jest to mowa ludności wiejskiej zamieszkującej region, który nie zajmuje w danym kraju pozycji dominującej pod względem kulturalnym i politycznym, zwłaszcza w okresie kształtowania się języka ogólnonarodowego.

We współczesnym języku polskim językoznawcy wyróżniają pięć głównych dialektów:

→ **DIALEKT MAŁOPOLSKI** – obejmujący m.in. gwarę podhalańską, która do dziś zachowała największą odrębność, a także krakowską, sądecką, żywiecką i kielecką. Ich cechą wspólną jest tzw. mazurzenie, czyli wymowa głosek oznaczonych literami sz, ż, cz, dż jak s, z, c, dz.

→ **DIALEKT WIELKOPOLSKI**

→ **DIALEKT ŚLĄSKI**

→ **DIALEKT MAZOWIECKI**

→ nowe **DIALEKTY MIESZANE**, w tym dialekt pomorski, z którym wiąże się obecność na Pomorzu odrębnego języka – kaszubskiego. Językiem kaszubskim posługuje się dziś kilkadziesiąt tysięcy Kaszubów, w tym dzieci uczące się tego języka w kilkudziesięciu szkołach; maturzyści mogą go wybrać na egzaminie.

Choć terminem „gwara” określa się po prostu utrwaloną przez tradycję mowę ludności wiejskiej, to przede wszystkim jest to mówiona odmiana języka ogólnonarodowego o swo-

istym słownictwie, a często również odmiennej frazeologii i artykulacji. Jeżeli spotykana jest w przekroju całej społeczności na danym terenie, to stanowi element podrzędny w stosunku do dialektu regionalnego.

Gwary wcale nie muszą być ludowe, mogą być też miejskie czy środowiskowe, jak np. pełen anglicyzmów język pracowników agencji reklamowych czy np. grypsera, czyli gwara więzienna. Często to określenie jest używane wymiennie z żargonem, slangiem (jako językiem ulicy) czy narzeczem, jednak pojęcia te się różnią.

Mówienie gwarą – będące przecież częścią ludowej tradycji i kultury – bywa wciąż jednak postrzegane jako wstydlive, świadczące o braku wykształcenia. A to przecież właśnie język przechowuje oryginalność lokalnej kultury. W wielu miejscach Polski gwara przetrwała głównie w nazewnictwie miejscowym – nazwach, imionach i nazwiskach, przysłówkach, miejscowych gawędach, legendach, podaniach.

Współczesny język polski silnie się zuniformizował, dostosowując swą formę do języka mediów – radia i telewizji – jednak wciąż możemy w nim zaobserwować różnice.

Wartą polecenia bazą wiedzy o polskich gwarach jest przewodnik internetowy pod red. Haliny Karaś: www.gwary-polskie.uw.edu.pl.

■ ĆWICZENIE 1. My name is Kościuszko, Tadeusz Kościuszko – czyli o pochodzeniu nazwisk

Każdy z nas nosi nazwisko, a ponieważ jest to element dziedziczny z pokolenia na pokolenie, może być ono ważnym źródłem informacji o naszym pochodzeniu i przodkach.

Nazwiska w Polsce zaczęły się pojawiać w średniowieczu, obejmując najpierw szlachtę, a następnie stopniowo przez kolejne stulecia mieszczaństwo i chłopów. Nazwiska we współczesnym rozumieniu na ziemiach polskich funkcjonują na podstawie rozporządzeń prawnych dopiero od XIX wieku. A ponieważ dzisiejsza Polska była obszarem wielo-

kulturowym, wiele współczesnych nazwisk pochodzi z różnorodnych tradycji.

Zapytaj uczniów, czy znają pochodzenie swojego nazwiska. Poproś, aby porozmawiali na ten temat z rodzicami i dziadkami.

■ ĆWICZENIE 2. Z gwarą na ty

Poproś uczniów, aby poszukali osób znających choć trochę gwarę regionalną. Ich wspólnym zadaniem będzie napisanie informacji do folderu reklamującego wasz region.

■ ĆWICZENIE 3. Od słowa do słowa...

– opracowujemy słownik

Jeśli w waszym regionie zachowały się jakiegokolwiek elementy gwary – wspólnie z uczniami spróbuj opracować jej słownik.

■ ĆWICZENIE 4. Dlaczego Michałowice, Będziemyśl lub Swornegacie?

Zapytaj uczniów, czy znają historię nazwy ich miejscowości, regionu lub dzielnicy. Wspólnie zastanówcie się, czy jest tylko jedna wersja, czy kilka. A może uczniowie będą mieli pomysł na nową historię? Niech ją napiszą!

■ POMYSŁ NA PROJEKT

Uczniowie narolskiego gimnazjum w województwie podkarpackim postanowili ułożyć słownik miejscowej gwary. Zauważyli, że osoby z ich otoczenia używają wielu oryginalnych i niespotykanych w innych regionach zwrotów, mają też ciekawe nazwy różnych przedmiotów. To zainspirowało gimnazjalistów do spisania wszystkich takich wyrażen i stworzenia słownika miejscowej gwary. Uczniowie przeprowadzają wywiady z mieszkańcami Narola, skrupulatnie wszystko spisują, niektóre wpisy uzupełniając ilustracjami. Posiłkują się też wiedzą słownikową, którą zestawiają z tą zdobytą od rozmówców. Dzięki temu powstaje ciekawa publikacja, w której poza syntetycznymi opisami znajdzie się wiele ludowych opowieści.

Rozdział 9.

Gotuj się na potrawy regionalne. O tradycjach kulinarnych

W XX wieku w Europie zanikło ponad 70% produktów spożywczych. Zmiana stylu życia, nowe metody prowadzenia gospodarstw rolnych, konieczność produkowania jak najtaniej i na jak największą skalę sprawiły, że nie poznamy smaku wielu potraw, bo nie ma już nasion i roślin, z których powstawały, a pracochłonne przepisy zostały zapomniane.

Jednak po dziś dzień każdy z regionów Polski ma swoje oryginalne tradycje kulinarne, często związane z jego naturalnymi zasobami – np. bogactwem ryb na Pomorzu czy Mazurach albo różnorodnością miódów z leśnych barci. A przecież nikt lepiej od mieszkańców nie zna lokalnych specjalności, produktów, receptur często przekazywanych w rodzinie z pokolenia na pokolenie.

Niespotykane nigdzie indziej na świecie potrawy i smaki bywają świetnymi ambasadorami regionu. Dania, które wydają się wam banalne, bo w waszym domu serwowane są od zawsze, mogą się okazać specjalnościami spotykanymi tylko w waszych okolicach. Dlatego waszym zadaniem jest je rozpoznać, opisać, a następnie nauczyć się je przyrządzać (a może już potraficie?), by móc przekazać je następnym pokoleniom.

Coraz rzadziej możemy też spotkać na wsi tradycje kulinarne wiążące się niegdyś ściśle z określonymi świętami czy obrzędami religijnymi i rodzinnymi. Całe bogactwo tradycji kulinarnych wiązało się z takimi wyjątkowymi wydarzeniami w życiu rodziny i całej społeczności, jak wesele, chrzciny czy pogrzeb. Tradycyjną potrawą obrzędową obowiązkową na uroczystościach weselnych był kołacz (zwany właśnie weselnym), w niektórych regionach Polski nazywany korowajem. Jego pieczenie było ważnym etapem przygotowań do wesela. Było to pieczywo pszenne lub żytnie z dodatkiem mleka i jaj w formie dużego, okrągłego placka bardzo bogato zdobionego dekoracjami z ciasta w symbolicznych formach kwiatów, słońca, ptaków. Krojenie kołacza i dzielenie nim

gości kończyło obrzędy ślubne i rozpoczynało właściwą ucztę weselną.

Codziennie natomiast i podstawową potrzebą każdej wiejskiej rodziny było pieczenie chleba – umiejętność, jaką musiała zdobyć każda gospodyni. Czynność tę otaczał szacunek, nie wolno było przy tym nadmiernie hałasować czy robić zamieszania, by chleba nie obrazić. Wypiek odbywał się w każdym domu mniej więcej raz w tygodniu, zazwyczaj w sobotę, aby na niedzielę był świeży chleb. Niezbędny do tego był piec chlebowy – wyjątkowy element wyposażenia każdej wiejskiej chaty. W związku z szacunkiem, jakim darzony był i wciąż jest chleb jako podstawa ludzkiej egzystencji, symboliczne znaczenie przypisywano też dzieży, na którą, jako na symbolu gospodarstwa domowego, sadzano pannę młodą podczas obrzędu oczepin.

■ ĆWICZENIE 1. Smakowita lektura, czyli książka kucharska twojej rodziny

Zaproponuj uczniom, żeby poprosili członków rodziny – babcię, dziadka, ciocię – o przepisy charakterystyczne ich zdaniem dla lokalnej kuchni, przekazane im przez rodziców, teściów, dziadków. Przy jakich okazjach na stole pojawiały się określone potrawy? Niech uczniowie dokładnie zanotują ich nazwy i receptury (by mogły się udać!), a przy okazji rodzinnych świąt albo po prostu przy codziennym obiedzie niech zrobią zdjęcia lub rysunki gotowych potraw. Następnie można zamieścić je w samodzielnie opracowanej i opatrzonej książce kucharskiej – warto zadbać o staranne opracowanie graficzne, chętni mogą np. wkleić zasuszone liście mięty albo inne zioła używane do potraw czy zdjęcie babci robiącej dziurki w kluskach śląskich, albo narysować kopę jaj czekających na dodanie do ciasta na sękacz. Przepisy warto też okraszyć rodzinnymi opowieściami, np. o tym, jak przebiegało pieczenie korowajów na wesele dziadków.

☞ Aneta Jania, „Śląska kuchnia” – praca nadesłana na konkurs CEO i KOBiDZ „Ludzie gościńca – wędrowcy, pielgrzymi, tułacze”

Kiedy książki będą gotowe, porównajcie je na forum klasy. Nazwy i przepisy na dania regionalne na pewno częściowo się powtarzają albo są bardzo zbliżone. Rodzinne książki kucharskie warto też pokazać na szerszym forum – np. zorganizować ich wystawę w szkolnej stołówce. Książki te mogą też stać się rodzinnymi skarbami, które kiedyś zostaną przekazane następnym pokoleniom.

■ ĆWICZENIE 2. Moja mama gotuje najlepiej!

Po ustaleniu listy dań i produktów specyficznych dla regionu oraz poznaniu ich receptur przyszedł czas na gotowanie i degustację. Zastanówcie się na forum klasy, która z potraw powtarza się w waszych książkach kucharskich, jest charakterystyczna dla waszego regionu, a przy tym możliwa do samodzielnego wykonania. Po jej wybraniu zorganizujcie w swojej szkole warsztaty kulinarne, na których przygotujecie to danie – każdy według własnego rodzinnego przepisu (możecie też pracować w kilkuosobowych grupach, realizując przepis z książki wybranego członka zespołu). Na koniec zorganizujcie degustację i porównanie smaków, której może towarzyszyć sprzedaż dań na szkolnym kiermaszu, np. na długiej przerwie. Dochód z kiermaszu potraw regionalnych może zostać przeznaczony na wycieczkę do muzeum regionalnego albo skansenu czy na zakup materiałów na warsztaty rękodzieła.

■ ĆWICZENIE 3. Czy wiesz, co jesz?

Zapytaj uczniów o tradycyjne przepisy z ich rodzinnych kuchni. Zastanówcie się, czy znacie którąś z wymienionych poniżej potraw, i spróbujcie się zastanowić, z którego regionu pochodzi. Zapytaj uczniów, czy wiedzą, jak wygląda i smakuje:

- ☞ **BUKWITA** – kasza gryczana podawana ze szpyrkami, czyli stoniną ze skwarkami (danie kuchni śląskiej).

- ☞ **KLUSKI ŚLĄSKIE** (białe i czarne) – kluski wyrabiane z ziemniaków i mąki ziemniaczanej, z charakterystyczną dziurką. Ich liczba zawsze powinna być nieparzysta. Zazwyczaj towarzyszą mięsu z sosem (danie kuchni śląskiej).
- ☞ **KREPLE** – smażone ciastka drożdżowe z marmoladą (danie kuchni śląskiej).
- ☞ **CZERNINA Z GOLCAMI** – zupa z krwi gęśiej z suszonymi owocami (danie kuchni kujawskiej).
- ☞ **ZUPA Z KORALA** – zupa z dyni z ryżem i migdałami, z dodatkiem śmietany (danie kuchni kujawskiej).
- ☞ **FAFERNUCHY** – kluski drożdżowe z żytniej mąki i buraków cukrowych lub marchwi (danie kuchni kaszubskiej).
- ☞ **REJBOK** – babka ziemniaczana z cebulką (danie kuchni kaszubskiej).
- ☞ **MIODNY KUCH** – ciasto z marchwi z miodem i orzechami (danie kuchni kaszubskiej).
- ☞ **BUCHTY** – gotowane na parze bułeczki drożdżowe z polewą (danie kuchni kaszubskiej).

Opracujcie definicje potraw najbardziej charakterystycznych dla waszego regionu. A może opis któregoś z wyżej wymienionych dań wydał się wam znajomy, ale u was nosi ono zupełnie inną nazwę? Do opisów dołączcie przepisy z waszych książek kucharskich i wyślijcie je na adres: etnolog@ceo.org.pl z dopiskiem w temacie e-maila – „słowniczek”.

Trafią one do „Słownika młodego etnologa” dostępnego na stronie programu www.ceo.org.pl/etnolog. Czekamy!

■ POMYSŁ NA PROJEKT

Uczniowie z Zespołu Szkół nr 1 w Sanoku wybrali sobie oryginalny temat i przygotowali projekt o potrawach z kiszzonej kapusty. Aby dobrze przygotować się do tego zadania, młodzież przeprowadziła wśród starszych osób ze swojego otoczenia i rodziny wywiady dotyczące podkarpackich potraw z wykorzystaniem kapusty. Na tej podstawie udało im się stworzyć broszurę o tradycyjnych potrawach z kapustą. Niektórym udało się nawet zebrać oryginalne przedmioty, naczynia oraz sprzęt wykorzystywany w przeszłości w gospodarstwach domowych. Następnie młodzież z dbałością o każdy detal – zarówno w sprzęcie, jak i stroju – odtworzyła znany od pokoleń rytuał kiszzenia kapusty.

Rozdział 10.

Zaprojektujcie projekt etnograficzny. O pracy metodą uczniowskiego projektu edukacyjnego

W odkrywaniu i poznawaniu dziedzictwa kulturowego zachęcamy was do pracy metodą projektu edukacyjnego. To ciekawy sposób zdobywania wiedzy, aktywizujący uczniów i motywujący ich do działania. To również nauka współpracy, podziału zadań, wytrwałej realizacji wyznaczonych celów. Dla młodych etnologów odkrywających dziedzictwo przodków to również pomysł na zaangażowanie się w życie wspólnoty sąsiedzkiej i podjęcie działań na jej rzecz.

Na czym polega metoda projektu?

Na samodzielnym realizowaniu przez zespół uczniów wyznaczonego sobie zadania (albo cyklu zadań), które mają jasno określony cel. Uczniowie sami gromadzą wiedzę, opracowują ją, a następnie prezentują zebrane informacje innym. Sami podejmują decyzje o źródłach informacji, z których korzystają, a także o sposobie prezentacji. Rolą nauczyciela jest koordynacja prac uczniów, ale odpowiedzialność za powodzenie projektu spoczywa na nich samych.

Koło gospodyń i gospodarzy wiejskich, czyli zespół to podstawa

Uczniowski projekt powinien mieć charakter zespołowy. Nie oznacza to jednak, że wszystko należy robić wspólnie. Poszczególne zadania (np. przeszukiwanie archiwum parafialnego, przygotowanie i przeprowadzenie wywiadów z najstarszymi mieszkańcami waszej miejscowości, przygotowanie prezentacji multimedialnej czy plakatów reklamujących waszą końcową prezentację) mogą być wykonywane indywidualnie.

Nauczyciele powinni oczywiście wspierać uczniów w nawiązywaniu kontaktów, np. z miejscowymi zespołami artystycznymi czy instytucjami kulturalnymi.

Podstawą realizacji projektu jest kontakt z najstarszym pokoleniem pamiętającym wiele obyczajów i tradycji, które

dziś zupełnie zanikły lub przetrwały w bardzo szczątkowej formie. Działania w projekcie to świetna okazja do poznania mnóstwa ciekawych ludzi, np. artystów – muzyków, rzeźbiarzy – animatorów życia kulturalnego, odwiedzenia instytucji publicznych (np. muzeum regionalnego) czy członków organizacji pozarządowych (np. stowarzyszenia miłośników waszej miejscowości albo koła uczącego ludowego rękodzieła) i lokalnych mediów (np. rozgłośni czy gazety).

Etapy projektu, czyli 4 kroki do sukcesu

KROK 1. Przygotowanie

Na początek trzeba wybrać główny cel projektu i obszar tematyczny, a następnie ustalić zasady współpracy w zespole.

KROK 2. Planowanie

To czas ostatecznego wyboru tematu projektu. Przed przystąpieniem do pracy warto zadać sobie kilka pytań:

- Dlaczego będziemy się zajmować właśnie takim projektem?
- Kto skorzysta na jego realizacji?
- W jaki sposób będzie się odbywała praca?
- Jak zorganizujemy pracę?
- Kto jest odpowiedzialny za poszczególne zadania?
- Kiedy i jakich możemy się spodziewać rezultatów?
- Kto może nam pomóc? (Nauczyciele? Rodzice? Sąsiedzi?).
- Jakie warunki muszą być spełnione? (Czego potrzebujemy do pracy? Komputerów i internetu? Dużej sali na prezentację? Zgody władz gminy, dyrektora szkoły?).
- Jakie są ewentualne koszty i skąd wziąć na to pieniądze? (Np. ile będzie kosztować zakup materiałów na warsztaty rękodzielnicze albo na druk broszury promującej wasz region?).

W planowaniu bardzo pomocny będzie harmonogram, czyli zestawienie zadań, osób, które mają je wykonać, terminów i innych informacji dotyczących pracy nad projektem. Przykład takiego harmonogramu:

Lp.	Zadanie do realizacji	Termin realizacji	Osoba odpowiedzialna	Należy pamiętać o...
1.				
2.				
3.				

KROK 3. Działanie

Przyszła czas, by zarówno nauczyciel, jak i uczniowie przystąpili do realizacji zaplanowanych ról. Nauczyciel powinien wspierać prace uczniów, a nie wykonywać coś za nich. Prace w zespole powinny być rozdzielone. Może w tym pomóc karta pracy zespołu, która powinna zawierać następujące rubryki:

- zadanie
- osoby odpowiedzialne za wykonanie zadania
- materiały potrzebne do realizacji zadania
- terminy realizacji
- sojusznicy.

KROK 4. Prezentacja i ocena

Można zastosować bardzo różnorodne formy końcowej prezentacji projektu. Najważniejsze, by sposób przedstawienia efektów pracy pasował do tematu. W przypadku projektu etnograficznego może to być np. album ilustrowany zdjęciami, szkicami, mapami, relacjami, folder lub ulotka, gazetka; prezentacja multimedialna; film, nagranie dźwiękowe; przedstawienie, inscenizacja; szkolna lub międzyszkolna wystawa, targi prac uczniowskich albo raport z przeprowadzonego badania. Nową formą prezentacji może być również zamieszczenie efektów pracy na serwisie EduTuba www.edutuba.pl

Ocena projektu powinna sprawdzać, czy:

- ma on jasno określone i możliwe do zrealizowania cele;
- daje możliwość dowiedzenia się i nauczania czegoś nowego i użytecznego;
- jest dobrze zaplanowany w czasie – wyznaczone są terminy realizacji całego przedsięwzięcia i jego etapów;
- zadania są jasno rozdzielone;
- uczniowie pracują samodzielnie, korzystając tylko z konsultacji nauczyciela;
- z góry wiadomo, jakie będą zasady oceniania;
- rezultaty pracy zostaną zaprezentowane publicznie.

■ O PRACY METODĄ PROJEKTU NA PRZYKŁADZIE

„WIRTUALNEGO MUZEUM STAROCI”

Uczniowie Publicznego Gimnazjum w Łochowie w województwie mazowieckim pod opieką nauczyciela historii zrealizowali projekt będący przedsięwzięciem interdyscyplinarnym, łączącym historię, język polski oraz informatykę. Jego głównym celem było ocalenie od zapomnienia przedmiotów codziennego użytku, które jeszcze kilkanaście lat temu można było spotkać w wiejskich chatkach, oraz uświadomienie młodzieży potrzeby takich działań. Uczestnicy projektu gromadzili wszelkie pozostałości kultury materialnej ubiegłych stuleci na ich terenach – liczba staroci zgromadzonych na strychach czy w komórkach okazała się nieprzebrana, więc zabawa w detektywów i odnalezienie jak największej liczby przedmiotów bardzo wciągnęła uczniów. Podczas poszukiwań eksponatów uczniowie tworzyli dokumentację fotograficzną, a także odkrywali ich zapomniane

często funkcje, korzystając z doświadczenia i wiedzy swoich dziadków.

W ramach projektu zrealizowali dwa filmy prezentujące wykorzystanie urządzenia do pieczenia opłatków oraz szatkownicy, stawiali się rodzinnymi kronikarzami, poznawali historię regionu.

Zebrane materiały opracowali w postaci obszernych prezentacji oraz umieścili na stworzonej przez siebie stronie internetowej, która stała się „Wirtualnym Muzeum Staroci”.

Prezentacja prac uczniów odbyła się w ramach „Dnia regionalnego” i oprócz omówienia strony internetowej polegała na miniquizie z udziałem publiczności – pokazywano eksponat, stawiano pytanie „jak się nazywa i do czego służył”, a następnie eksperci – uczestnicy projektu – omawiali dany eksponat, wspierając się przygotowanymi prezentacjami.

Bibliografia

- Bieńkowski A., *1000 kilometrów muzyki*, Warszawa 2009
- Bieńkowski A., *Ostatni wiejscy muzykanci – ludzie, obyczaje, muzyka*, Warszawa 2001
- Bieńkowski A., *Sprzedana muzyka*, Wołowiec 2007
- Czerwiński T., *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 2001
- Edukacja regionalna*, Brzezińska A.W., Hulewska A., Słomska J. (red.), Warszawa 2006
- Fryś-Pietraszkowa E., Kowalska-Lewicka A., Spiss A. (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, Kraków 2003
- Fryś E., Iracka A., Pokropek M. (red.), *Sztuka ludowa w Polsce*, Warszawa 1988 (*Architektura, Wnętrze, Plastyka obrzędowa*)
- Gloger Z., *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*, Warszawa 2007 (reprint wydania z 1900 roku)
- Jackowski A., *Polska sztuka ludowa*, Warszawa 2002
- Jackowski A., *Sztuka zwana naiwną*, Warszawa 1995
- Karwicka T., *Ubiory ludowe w Polsce*, Wrocław 1995
- Liżewska I., *Tradycyjne budownictwo wiejskie na Warmii i Mazurach. Krajobrazy i formy regionalne*, Olsztyn 2007
- Michalikowa L., *Tradycyjne zabawy ludowe*, Warszawa 1976
- Ogrodowska B., *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, W-wa 2005
- Ogrodowska B., *Polskie tradycje i obyczaje rodzinne*, W-wa 2007
- Ogrodowska B., *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*, Warszawa 2000
- Piskorz-Branekova E., *Polskie hafty i koronki*, Warszawa 2005
- Piskorz-Branekova E., *Polskie stroje ludowe*, t. 1-3, Warszawa 2007
- Piwocki K., *Dziwny świat współczesnych prymitywów*, Warszawa 1975
- Skuza Z. A., *Ginące zawody w Polsce*, Warszawa 2006
- Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, W-wa–Poznań 1987
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2006
- Zadrożyńska A., *Światy i zaświaty. O tradycji świętowań w Polsce*, Warszawa 2000
- Zadrożyńska A., *Świętowania polskie. Przewodnik po tradycji*, Warszawa 2002

Wydawnictwa płytowe

seria Muzyka Odnaleziona – www.muzykaodnaleziona.pl
 seria Muzyka Źródeł – kolekcja muzyki ludowej Polskiego Radia, www.polskieradio.pl/rckl/MuzykaZrodel
 wydawnictwa Domu Tańca

Czasopisma

„Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” – www.konteksty.pl
 „Op.cit.” – pismo etnologów i antropologów kultury
 „Gadki z Chatki” – www.gadki.lublin.pl/gadki
 „Etnografia Polska”

Strony internetowe

www.etnografia.org
www.etnologia.pl
 Warszawskie stowarzyszenie na rzecz kultury tradycyjnej:
www.domtanca.art.pl
 Radiowe Centrum Kultury Ludowej II Programu Polskiego Radia
 – www.radio.com.pl/rckl – promuje kulturę ludową, wydaje serię płyt Muzyka Źródeł, organizuje festiwal muzyki folkowej „Nowa Tradycja”
 Stowarzyszenie Twórców Ludowych: www.zgstl.kei.pl

Strony polskich muzeów etnograficznych

Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie:
www.etnomuzeum.eu
 Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu: www.etnomuzeum.pl
 Muzeum Etnograficzne w Poznaniu:
www.mnp.art.pl/oddzialy/etno
 Muzeum Etnograficzne w Gdańsku – oddział Muzeum Narodowego w Gdańsku:
www.muzeum.narodowe.gda.pl
 Muzeum Etnograficzne w Tarnowie – oddział Muzeum Okręgowego w Tarnowie: www.muzeum.tarnow.pl

Partnerzy programu:

Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie

www.pme.waw.pl

Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, założone w 1888 roku, jest najstarszym muzeum tego typu w Polsce. W ramach działalności prowadzi szeroką akcję promocyjną, wydawniczą oraz edukacyjną, kierując swoją ofertą do zróżnicowanej grupy odbiorców.

Kumpel, Victor Junior

Kumpel i Victor Junior to czasopisma przeznaczone dla uczniów klas II-IV oraz IV-VI szkoły podstawowej. Pisma realizują cele kształcenia zintegrowanego – poprzez zabawę podejmują wiele istotnych kwestii – od zasad ortografii do gramatyki języka angielskiego, nie zapominając o promocji działań obywatelskich.

Stowarzyszenie Pracownia Etnograficzna im. Witolda Dynowskiego

Stowarzyszenie powstało w 2006 roku w Warszawie z inicjatywy studentów i absolwentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Od tego czasu w ramach swojej działalności statutowej członkowie stowarzyszenia zrealizowali wiele projektów mających na celu upowszechnienie oraz promocję wiedzy etnograficznej.

Organizator:

Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej jest niezależną instytucją edukacyjną. Upowszechnia wiedzę, umiejętności i postawy potrzebne w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Wprowadza do szkół programy, które podnoszą efektywność kształcenia, pomagają młodym ludziom rozumieć świat, rozwijają krytyczne myślenie, wierę we własne możliwości, zachęcają do angażowania się w życie publiczne oraz działania na rzecz innych. Więcej informacji na www.ceo.org.pl

Wybrane programy kulturalne CEO:

Literacki Atlas Polski. Reportaże – uczniowie pod opieką nauczycieli tworzą reportaże o lokalnych historiach, osobach, wydarzeniach. Tajniki sztuki reporterskiej poznają dzięki warsztatom prowadzonym przez reporterów oraz materiałom pomocniczym dostępnym na stronie internetowej.

Ślady Przeszłości – uczniowie szukają w swojej miejscowości śladów przeszłości i podejmują się opieki nad nimi. Współpracując z lokalnymi władzami i instytucjami kultury, zabiegają o renowację zabytków, przywracają je społecznej pamięci, przypominają o ludziach i wydarzeniach z nimi związanych.

Sefer – w języku hebrajskim oznacza księgę. Tradycja księgi jest dla kultury Żydów bardzo ważna. Żydzi sami mówią o sobie: naród księgi. Sefer to także księgi napisane przez lokalne społeczności, dokumentujące historię Żydów w miastach i miasteczkach. Uczniowie tworzą księgi pamięci, zbierają opowieści, historie, zdjęcia, dokumenty o dawnych sąsiadach.

Opowiem ci o wolnej Polsce – w programie prowadzonym we współpracy z Instytutem Pamięci Narodowej oraz Muzeum Powstania Warszawskiego uczniowie szukają świadków historii i przeprowadzają z nimi wywiady.

Filmoteka Szkolna. Akcja! – wszystkie polskie szkoły otrzymały zestaw płyt DVD zawierający 55 filmów ułożonych w 26 wątków tematycznych. Polski Instytut Sztuki Filmowej wraz z CEO prowadzi działania adresowane do szkół, mające na celu upowszechnienie Filmoteki Szkolnej.

Kultura! Zajęcia artystyczne w szkole – program edukacji kulturalnej, w którym uczniowie pod opieką nauczyciela przygotowują projekt artystyczny pod hasłem „Moje miejsce, moja historia”. Biorą udział w warsztatach: teatralnych, filmowych, fotograficznych prowadzonych przez twórców.

Serwis EduTuba to biblioteka materiałów edukacyjnych, w tym multimediów (filmów, prezentacji, audycji z wywiadami), opracowanych na potrzeby edukacyjne w ramach programów Centrum Edukacji Obywatelskiej. Materiały pochodzą od uczestników programów CEO oraz z zasobów własnych CEO. Serwis daje możliwość wykorzystania efektów pracy uczestników projektów – uczniów i nauczycieli – oraz udostępnia materiały opracowane na potrzeby tych projektów przez organizatorów.

Wystarczy zarejestrować się na stronie www.edutuba.pl i umieścić materiały, które powstały podczas realizacji projektu. W ten sposób powstanie szkolna, etnograficzna mapa Polski.

